

ἐποίησεν εἰς τοὺς Ἑσπερίους γνωστὸν τὸν θεῖον φιλόσοφον. Ὁ *Μαρσίλιος Φικῖνος* ἐκ Φλωρεντίας (1433—1499) μετέφρασε τὰ ἔργα τοῦ Πλάτωνος εἰς τὴν λατινικὴν, συνέγραψε πλατωνικὴν θεολογίαν (theologia platonica) καὶ ἐδίδαξε τὴν νέαν πλατωνικὴν φιλοσοφίαν κατὰ τὸν Πλωτῖνον καὶ τὸν Πρόκλον· ἔδρασε δ' ἐν τῇ πλατωνικῇ Ἀκαδημείᾳ, ἣν ἐν Φλωρεντίᾳ ἀνίδρυσεν ὁ Κόσμος ὁ ἐκ τοῦ οἴκου τῶν Μεδίκων ἐπαναγαγὼν εἰς τὴν ζωὴν μετὰ ἑννέα καὶ ἐπέκεινα αἰῶνας τὴν Ἀκαδημείαν τῶν Ἀθηνῶν. Ὁ Ἰωάννης *Πίκος*, κόμης τῆς Μιρανδόλης ἐπεχείρησεν ἐν Ρώμῃ νὰ διαλάβῃ περὶ 900 ζητημάτων, ἐξ ὧν τὰ 55 κατήγοντο ἐκ τοῦ Πρόκλου¹.

Τὴν ἐπικούρειον (ἀτομικὴν) φιλοσοφίαν ἀνεξωπύρησεν ὁ *Γασσενδης* ἀνήκων εἰς τοὺς ἀντιπάλους τοῦ Καρτεσίου². Ἀσθενεστέρα ὑπῆρξεν ἡ ἀναβίωσις τῆς στωικῆς θεωρίας διὰ τοῦ *Λιπίου*. Συγχρόνως δὲ ἀνεκαινίζετο ἡ πρὸς τὴν νέαν πλατωνικὴν φιλοσοφίαν συγγενὴς θεωρία τῆς Καβάλλας, ἥς προστάτης ἐγένετο ὁ Γερμανὸς φιλανθρωπιστῆς Ἰω. Reuchlin (Καπνίων) ὁ μεταφράσας κωμωδίας τινὰς τοῦ Ἀριστοφάνους καὶ ἐπιχειρήσας νὰ ἀναπλάσῃ τὴν γνησίαν τῶν πυθαγορείων διδασκαλίαν³. Ἀλλὰ καὶ πρακτικὴ τις καὶ δημώδης ἀνεφάνη τότε φιλοσοφία ἐκ τῆς ἐμπειρίας τοῦ ἀνθρώπου τῆς τε ἐσωτερικῆς καὶ τῆς ἐξωτερικῆς ἐκποριζομένη· ἐθεωρήθησαν τὰ συναισθητά ὡς ἄξια προσοχῆς καὶ ἀπητήθη ὅπως ὁ ἄνθρωπος ὁμιλῇ ἐξ ἑαυτοῦ, ἐκ τῆς ἰδίας αὐτοῦ ἐμπειρίας. Ἀπὸ τοιαύτης προϋποθέσεως προέκυψαν πολλὰ συγγράμματα τὰ μὲν ἀπροκατάληπτα τὰ δὲ ἀντίθετα καὶ πολέμια τῆς σχολαστικῆς διανοήσεως. Ἐνταῦθα ἀνήκουσι τὰ ἔργα τοῦ Πετράρχου, ἔτι δ' ἐν πολλοῖς τὰ τοῦ Ἐράσμου καὶ τοῦ Μελάγχθωνος. Ὡσαύτως διδακτικὰ καὶ ἐπαγωγὰ εἶναι τὰ συγγράμματα τοῦ Montaigne καὶ τοῦ Charron μὴ διακρινόμενα δι' ἰδίαν τινὰ φιλοσοφικὴν ῥοπὴν ἀλλὰ περιπνεόμενα ὑπὸ τοῦ ὑγινοῦς ἀνθρωπίνου πνεύματος⁴.

11. Ἡ ἀναγέννησις τῆς ἑλληνικῆς φιλοσοφίας παρήγαγε τὴν ἀνακαίνισιν τῆς περὶ τὴν φύσιν σπουδῆς καὶ τὴν θεραπείαν τῆς ἐπιστήμης γενομένην ὡσαύτως ἐν τῇ Ἰταλίᾳ. Θεράποντες δὲ αὐτῆς περιφανεῖς ἐξαίρονται πέντε, ὁ Γάρδανος, ὁ Καμπανέλλας, ὁ Βροῦνος, ὁ Βανίνι,

¹ Αὐτ. 216.

² Αὐτ. 216.

³ Εἰς τὸν Reuchlin (1455—1522) ὀφείλεται ἡ μεγάλη ὑπηρεσία τοῦ νὰ διακωλύσῃ τὴν πραγμάτωσιν τῆς ἀποφάσεως τοῦ Κράτους ὅπως ἀφανισθῶσι πάντα τὰ ἑβραϊκὰ βιβλία. (Αὐτ. 217).

⁴ Αὐτ. 217 ἐξ.

ὁ Ῥάμος. Ὁ Ἱερώνυμος Γάρδανος (1501—1575) πολυπαθῆ καὶ πλήρη ἀντιθέσεων βίον διαγαγὼν¹ ἀφωσιώθη εἰς τὰς ἐπιστήμας καὶ εὐδοκίμησας ἐν αὐταῖς ἐγένετο περιώνυμος· κατέστη καθηγητὴς τῆς μαθηματικῆς καὶ ὕστερον τῆς ἰατρικῆς· ἦτο βαθύς ἀστρολόγος καὶ εἶναι εἰσέτι γνώριμος ἐν τῇ μαθηματικῇ, διότι ἐπενόησε τὸν μέχρι τοῦδε ἰσχύοντα κανόνα πρὸς λύσιν τῶν τριτοβαθμίων ἐξισώσεων (*regula Gardani*). Ὁ ἀνώμαλος καὶ ἀντιφατικὸς τοῦ ἀνδρὸς χαρακτήρ ἐμφαίνεται ἐν τοῖς ἔργοις αὐτοῦ, ἐν οἷς ἀπαντῶσι νῦν μὲν ἀστρολογικαὶ δεισιδαιμονίαι νῦν δ' εὐστοχοὶ καὶ λαμπραὶ θεωρίαι, τὸ μὲν σαφεῖς ψυχολογικαὶ παρατηρήσεις τὸ δὲ ἀνακολουθίαι καὶ ἀντιφάσεις. Παρώρμα εἰς ἀτενέργειαν καὶ διέπρεπεν ἐπὶ πρωτοτυπία, τὸ δὲ πάθος τῆς πρωτοτυπίας παρέσυρεν αὐτὸν εἰς πράγματα παραδοξότατα². Ὡσαύτως καὶ ὁ Θωμᾶς Καμπανέλλας (1568—1639), ἐκ Καλαβρίας καταγόμενος, ἐμφανίζει μείγμα διαφορωτάτων ἰδιοτήτων. Ἐζησεν ἐπὶ 27 ἔτη ἐν ἀπαισίᾳ τῆς Νεαπόλεως εἰρκτῇ καὶ κατέλιπε πολλὰ συγγράμματα, ἅτινα ἤσκησαν μεγάλην ἐπίδρασιν³.

Ὁ Ἰορδάνης Βροῦνος ἐν Νόλα τῆς Καμπανίας γεννηθεὶς περιῆλθε τὰ πλεῖστα τῆς Εὐρώπης κράτη, ἐδίδαξε τὴν φιλοσοφίαν ἐν πολλοῖς πανεπιστημίοις καὶ διαλέξεις ὡσαύτως ἐποιήσατο πολλαχοῦ. Ἐν Παρισίοις τῷ 1585 ἀντεπεξῆλθε κατὰ τῶν ἀριστοτελικῶν καὶ προέβαλε κατ' ἔθος προσφιλὲς τῶν τότε χρόνων πρὸς δημοσίαν συζήτησιν φιλοσοφικὰ θέματα καταστοχαζόμενα ἰδίᾳ τοῦ Ἀριστοτέλους. Τέλος ἐπανῆλθεν εἰς Ἰταλίαν τῷ 1592 καὶ διέτριψεν ἐπὶ πολὺ ἐν Παδούῃ, συλληφθεὶς δ' ἐν Βενετία ὑπὸ τῶν ὀργάνων τῆς ἱεραῆς ἐξετάσεως καθείρχθη καὶ ὕστερον ἐπέμφθη εἰς Ρώμην, ἔνθα μὴ θελήσας νὰ παλινωδήσῃ κατεδικάσθη ἐπὶ αἵρέσει καὶ ὑπέστη (τῷ 1600) καρτερικῶς τὸν ἐπὶ πυρᾶς θάνατον. Τὰ συγγράμματα αὐτοῦ ἐξεβλήθησαν ὡς αἰρετικά, ἐκαίοντο καὶ ἠφανίζοντο ἢ ἐτηροῦντο ἐν κρυπτῷ. Συνετάχθησαν δὲ ταῦτα τὰ μὲν ἰταλιστὶ τὰ δὲ λατινιστὶ καὶ ἐμφαίνουσι βακχείαν τινὰ καὶ μυστικὸν ἐνθουσιασμόν, ὃν ἐμποιεῖ ἢ πεποίθησις εἰς τὴν καθολικότητα τῆς τοῦ κόσμου ψυχῆς, εἰς τὴν ζωτικότητα τῆς φύσεως καὶ τὴν παρουσίαν τοῦ νοῦ ἐν αὐτῇ. Γνωματεύει δηλαδὴ ὁ Βροῦνος ὅτι μία ὑπάρχει ζῶσα οὐσία, ὅτι διὰ πάντων διήκει ἡ τοῦ κόσμου ψυχὴ καὶ ἐν πᾶσιν ἐνοικεῖ ὁ νοῦς· διαμορφοῖ κατὰ τρόπον πρωτότυπον σύστημα πανθεΐας καὶ προ-

¹ Ὁ Γάρδανος περιέγραψεν αὐτὸς τὴν ἱστορίαν τοῦ ἰδίου βίου καὶ τὸν οἰκεῖον χαρακτήρα ἐν τῇ *Vita propria*.

² Αὐτ. 220—223.

³ Αὐτ. 224.

οδοποιεῖ τὸ φιλοσόφημα τοῦ Σπινόζου¹. Ἡ καθολικὴ ἐνότης εἶναι ὁ ποιητικὸς νοῦς, ὅστις ἀποκαλύπτεται ὡς εἶδος τοῦ παντὸς ἐμπεριέχων πάντα τὰ εἶδη· ὅπως δὲ ὁ ἀνθρώπινος νοῦς παράγει πλῆθος ἐννοιῶν, οὕτω καὶ τὸ καθολικὸν εἶδος παράγει καὶ ἀνάγει εἰς σύστημα τὰ καθ' ἕκαστον εἶδη. Ὁ ποιητικὸς ἐκεῖνος νοῦς εἶναι ὁ ἐσωτερικὸς καλλιτέχνης ὁ ἐνδοθεν σχηματίζων καὶ διαμορφῶν τὴν ὕλην. Εἶδος καὶ ὕλη διακρίνονται ὡς ἔκφρασις μιᾶς οὐσίας, ἧτις εἶναι ταῦτα συναμφοτέρα. Ἡ δὲ πρώτη καὶ τελειοτάτη ἀρχὴ² περιέχει ἐν ἑαυτῇ πᾶσαν ὑπαρξιν, δύναται νὰ εἶναι πάντα καὶ εἶναι πάντα· δύναμις καὶ ἐνέργεια εἶναι παρ' ἐκείνη ἐν ἀχώριστον καὶ ἀδιάλυτον³. Ὅπως ἐκ τοῦ σπέρματος γίνεται τὸ ἔμβρυον καὶ ἐκ τούτου ὁ ἀνθρώπος, οὕτω καὶ ἐκ τῆς πρώτης ἀρχῆς ἀναπτύσσεται τὸ σύμπαν, ἐκ τοῦ ἐλαχίστου τὸ μέγιστον. Ὁρμώμενος δὲ ὁ φιλόσοφος οὗτος ἀπὸ τῆς ἀρχῆς τῆς τῶν πάντων ἐνότητος⁴ διαισθάνεται τὴν ἀνάγκην ὅπως συλλάβῃ τὸν καθολικὸν νοῦν ἐν τῇ ὁλότητι τῶν διορισμῶν αὐτοῦ, ὑπαγάγῃ πάντα εἰς ἐκεῖνον καὶ δημιουργήσῃ λογικὴν φιλοσοφίαν ἐφαρμοζομένην εἰς πάντα. Ὅθεν τρέπεται ἐπὶ τὴν τέχνην τοῦ Λούλλου⁵, ἣν ὅμως τελειοῖ προσνέμων βαθυτέραν ἐννοιαν καὶ εἰσάγων ἀντὶ ἐξωτερικῶν εἰκόνων σύστημα λογικῶν προσδιορισμῶν⁶. Ὅπως ἂν ἔχη, γίνεται σπουδαία ἀπόπειρα ὅπως νοηθῇ ἡ ἐνότης καὶ συλληφθῇ τὸ σύμπαν ἐν τῇ ἀναπτύξει αὐτοῦ⁷.

Ὁ Λουκίλιος (ἢ, ὡς ὠνόμαζεν ἑαυτόν, ὁ Ἰούλιος Καῖσαρ)

¹ Ὁ Jacobi πρῶτος ἐκ τῶν νεωτέρων ἔδειξε τὴν ἀξίαν τοῦ Βρούνου καὶ παρέβαλεν αὐτὸν πρὸς τὸν Σπινόζαν.

² Ἡ ἀρχὴ ἐκεῖνη εἶναι ἡ «ὑπερουσία» τοῦ Πρόκλου, ἐξ ἧς ἀπορρέουσιν αἱ οὐσίαι καὶ ἀπὸ τούτων αἱ εἰκόνες καὶ σκιαί. Ἀπὸ τῆς πρώτης δηλαδὴ ἀρχῆς κατερχόμεθα διὰ τῆς ἀναπτύξεως εἰς τὴν εἰκόνα καὶ σκιάν αὐτῆς. (Ὁ Βρούνος ἔγραψεν ἴδιον βιβλίον «De umbris idearum». (Αὐτ. 238).

³ Ἴνα εἰσχωρήσωμεν εἰς τὴν ἀπόλυτον ἐνότητα, ὀφείλομεν νὰ ἀνερευνήσωμεν τὰ ἀντίθετα ἄκρα τῶν πραγμάτων, τὸ maximum καὶ τὸ minimum. Περὶ τῆς ἀντιθέσεως αὐτῶν διέλαβεν ὁ Βρούνος ἐν πολλοῖς συγγράμμασιν. (Αὐτ. 233 ἔξ.).

⁴ Ἡ αὐτὴ δύναμις, ἧτις ἀνεπιγνώστως δρᾷ ἐν τοῖς μετάλλοις καὶ τοῖς φυτοῖς καὶ τοῖς ζῴοις, ἐνεργεῖ καὶ ἐν τῷ ἀνθρώπῳ ὡς νόησις καὶ γινώσκει ἑαυτὴν καὶ τὰ ἑαυτῆς ἔργα. Πρὸς τὴν συνάφειαν τῶν πραγμάτων ἀντιστοιχεῖ ἡ συνάφεια τῶν νοημάτων, ἐν ἧ συμφωνίᾳ ἔγκειται ἡ ἐνότης τοῦ εἶναι καὶ τοῦ νοεῖν, ἀντικειμένου καὶ ὑποκειμένου.

⁵ Ἡ Λούλλειος τέχνη, ἣν ὁ Βρούνος καλεῖ καὶ *artem combinatoriam*, ἔχει παρ' αὐτῷ τριττὴν σημασίαν, τὴν τῆς τοπικῆς (κατ' ἀριστοτελικὴν ἐκδοχὴν), τῆς μνημονικῆς καὶ τῆς λογικῆς φιλοσοφίας.

⁶ Αὐτ. 236. 242.

⁷ Αὐτ. 224—244.

Banini (1586—1619) ἔχει μεγάλην ὁμοιότητα πρὸς τὸν Βροῦνον· περιῆλθε πολλὰς χώρας, κατέστη θῦμα τῶν ἐπιστημονικῶν αὐτοῦ πεποιθήσεων καὶ ὑπέστη τὸν διὰ τοῦ πυρὸς θάνατον. Πλὴν τῶν ὑπομνημάτων εἰς τὰ Φυσικὰ τοῦ Ἀριστοτέλους παρεσκεύασε δύο ἔργα, ὧν τὸ ἕτερον ἀνεσκεύαζε τὰς δοξασίας τῶν ἀθέων καὶ τῶν ἐπικουρείων, τῶν περιπατητικῶν καὶ τῶν στωικῶν¹, τὸ δὲ ἄλλο διελάμβανε περὶ τῶν θαυμασιῶν ἀπορρήτων τῆς Φύσεως, τῆς βασιλίσεως καὶ θεᾶς τῶν θνητῶν². Ἡ μορφή αὐτῶν εἶναι διαλογική, ὑφ' ἣν ὁ συγγραφεὺς ἐπεζήτηε νὰ συγκαλύψῃ τὰς ἰδίας αὐτοῦ γνώμας ἐπεισάγων τὴν βεβαίωσιν ὅτι ἐν μέσῳ τῆς ἀντιθέσεως λόγου καὶ πίστεως εὐρισκόμενος ὑποτάσσεται εἰς τὴν αὐθεντίαν τῆς ἐκκλησίας. Ἀλλ' εἶναι εὐδηλὸς τοῦ Banini ἡ πανθεικὴ καὶ φυσιοκρατικὴ ῥοπή, ἡ τάσις ὅπως δείξῃ ὅτι ἡ φύσις εἶναι ἡ θεότης, ὅτι πάντα προῆλθον κατὰ τρόπον μηχανικὸν καὶ ὅτι τὸ σύμπαν ἐν τῇ ἀλληλουχίᾳ αὐτοῦ πρέπει νὰ ἐρμηνευθῇ μόνον ἐκ μηχανικῶν καὶ ἀναγκαστικῶν, οὐχὶ ἐκ τελικῶν αἰτίων. Ὅπως δὲ ἐμφανίζεται ἐν ταῦθα ἀντίθεσις πίστεως καὶ λόγου, ἥτις καὶ πρότερον ἤδη παρατηρήθη παρὰ τῷ ἀριστοτελικῷ Πομποναίῳ. Οὗτος ἐδείκνυεν ὅτι ἡ ψυχὴ κατὰ τὸν Ἀριστοτέλη εἶναι θνητὴ καὶ ἔλεγεν ὅτι αὐτὸς ἐπίστευεν εἰς τὴν ἀθανασίαν μόνον ὡς ἀποκαλυπτομένην ὑπὸ τοῦ χριστιανισμοῦ³.

Ὁ Πέτρος Ῥάμος (Pierre de la Ramée) (1515—1572) ἐσπούδασεν ἐν Παρισίοις καὶ ἠσχολήθη περὶ τὴν ἀριστοτελικὴν φιλοσοφίαν καὶ τὰ μαθηματικά, ἐκτήσατο δ' ἐξαίρετον ῥητορικὴν καὶ διαλεκτικὴν δεξιότητα. Παρῆλθεν εἰς δημοσίαν συζήτησιν μετὰ τοῦ ἰσχυρισμοῦ ὅτι «πᾶν ὅτι ὁ Ἀριστοτέλης ἐδίδαξε δὲν εἶναι ἀληθές»· γενόμενος δὲ διδάκτωρ προσέβαλε σφοδρῶς τὴν λογικὴν καὶ διαλεκτικὴν τοῦ Ἀριστοτέλους, διὸ καὶ κατηγορήθη ὅτι ὑπέσκαπτε τὰς βάσεις τῆς θρησκείας καὶ τῆς ἐπιστήμης. Καὶ ἄλλοι δὲ πολλοὶ τῶν χρόνων ἐκείνων διαπρεπεῖς ἄνδρες, ἐν οἷς ὁ Μιχαὴλ de Montaigne, ὁ Charron, ὁ Μακιαβέλλης, ἀντλοῦντες διδάγματα ἐκ τῆς ἐμπειρίας καὶ τῆς ζωῆς ἀντετάχθησαν κατὰ τῶν τότε κρατουσῶν μεθόδων τῆς γνώσεως καὶ συνετέλεσαν ὅπως ὁ ἄνθρωπος

¹ Ἐπεγράφετο «Amphitheatrum aeternae providentiae divino - magicum, christiano - physicum, nec non astrologo - catholicum, adversus veteres philosophos, Atheos, Epicureos, Peripateticos et Stoicos. Auctore Julio Caesare Vanino. Lund. 1615.

² Ἡ ἐπιγραφὴ τούτου εἶναι «De admirandis Naturae, reginae Deaeque mortalium arcanis libr. IV, Lutetiae 1616.

³ Αὐτ. 244 ἐξ.

ἐπιστήση τὴν προσοχὴν εἰς τὴν ἰδίαν συνείδησιν καὶ ἀπονεύμη εἰς ἑαυτὸν μείζονα πίστιν¹.

12. Τέλος ἐπηκολούθησεν ἡ ἐκκλησιαστικὴ μεταρρύθμισις, δι' ἧς ἐγεφυρώθη τὸ χάσμα καὶ ἤρθη ὁ χωρισμὸς τοῦ ἀνθρώπου ἀπὸ τῆς θρησκείας. Διότι ἡ θρησκεία, ὅταν μὴ εἰσχωρῇ εἰς τὰ ἐνδότερα τοῦ ἀνθρώπου, εἰς τὴν καρδίαν καὶ τὴν βούλησιν αὐτοῦ, ἀποβαίνει ἐπιπολαία καὶ ἐξωτερικὴ, νεκρὰ καὶ ἀσήμαντος. Εἰς τοιαύτην δ' εἶχε τότε περιέλθει κατάστασις, ὅποτε προσεῖχεν εἰς τοὺς τύπους καὶ ἔμενεν ἀδιάφορος πρὸς τὴν οὐσίαν. Ἡ παραίτησις τοῦ κόσμου καὶ ἡ ἀγαμία ὑπελαμβάνετο ὡς πρᾶξις εὐσεβεστέρα τῆς ἐγκαρτερήσεως καὶ τοῦ γάμου, ἡ ἀκτημοσύνη καὶ πενία ὡς προτιμότερα τῆς ἐργασίας καὶ εὐπορίας, ἡ τυφλὴ ὑπακοὴ ἐθεωρεῖτο κρείττων τῆς ἐλλόγου πεποιθήσεως. Καὶ ἤδη ἡ ζώηρὰ ἀνάγκη τῆς πραγματικῆς θρησκείας τῆς θεραπευούσης τὴν καρδίαν καὶ τὴν ψυχικὴν διάθεσιν τοῦ ἀνθρώπου ἐπληρώθη διὰ τῆς μεταρρυθμίσεως τοῦ Λουθήρου, ἣτις ἀπέβλεπεν εἰς τὴν ψυχὴν τοῦ γερμανικοῦ λαοῦ καὶ τὴν ἀληθῆ μὀρφωσιν αὐτοῦ. Διὰ ταύτης ὁ ἄνθρωπος ἀποστὰς τῆς αὐθεντίας ἐπανῆλθεν εἰς ἑαυτὸν· ἀνεγνωρίσθη ὁ νοῦς ὡς τὸ καθολικὸν καὶ θεῖον καὶ κατενοήθη ὅτι τὸ πνεῦμα τοῦ θεοῦ πρέπει νὰ ἐνοικῇ ἐν τῇ καρδίᾳ τοῦ ἀνθρώπου καὶ ἐνεργῇ ἐν αὐτῇ, ὅτι ἡ σωτηρία εἶναι ἴδιον αὐτοῦ ἔργον κοινωνοῦντος πρὸς τὸν θεὸν ἀμέσως καὶ οὐχὶ διὰ τῆς μεσιτείας τῶν ἱερέων, ὅτι ἄρα διαφορὰ λαϊκῶν καὶ κληρικῶν δὲν ὑπάρχει. Ἡ μεταρρύθμισις ἀπήλλαξεν ἀπὸ τῆς αὐθεντίας², ἀπέδωκε τὴν ἐλευθερίαν τῆς διανοήσεως καὶ προωδοποίησε τὴν νεωτέραν φιλοσοφίαν³.

42. Η ΦΙΛΟΣΟΦΙΑ ΤΩΝ ΝΕΩΤΕΡΩΝ ΧΡΟΝΩΝ

1. Ἡ νεωτέρα φιλοσοφία ὀρμάται ἀπὸ τῆς αὐτοσυνειδησίας, εἰς ἣν κατέληξεν ἡ ἀρχαία, καὶ προθυμεῖται νὰ ἄρῃ τὸν ἐν τῷ μέσῳ αἰῶνι κρατήσαντα δυϊσμόν, ἥτοι νὰ διαλλάξῃ τὴν ἀντίθεσιν πνεύματος καὶ φύσεως, νοήσεως καὶ ὑπάρξεως⁴. Ἡ ἄρσις τῆς ἀντιθέσεως καὶ ἡ ἐπί-

¹ Αὐτ. 250—253.

² Εἰς τὴν μορφήν τῆς ἐλευθερίας ἀνήκει τὸ νοεῖν καὶ λαλεῖν ἐν τῇ μητρικῇ γλώσσῃ. Τὸ πρᾶγμα δὲ εἶναι σπουδαιότατον· ὁ Λούθηρος δὲν θὰ συντελεῖ τὴν μεταρρύθμισιν, εἰ μὴ μετέφραζε τὴν Γραφὴν εἰς τὴν γερμανικὴν γλῶσσαν. (Αὐτ. 257).

³ Αὐτ. 253—262.

⁴ Μερικώτεροι εἶναι αἱ ἀντιθέσεις ἀγαθοῦ καὶ κακοῦ, ἐλευθερίας καὶ ἀνάγκης, ποιητικῶν καὶ τελικῶν αἰτίων, ψυχῆς καὶ σώματος.

τευξεις τῆς ἐνότητος τελεῖται διὰ δύο φιλοσοφικῶν τάσεων, ὧν ἡ μὲν ἑτέρα ἐκδέχεται ὡς ἀληθῆ τὸν κόσμον τὸν διὰ τῆς παρατηρήσεως λαμβανόμενον καὶ παράγει τὸ περιεχόμενον τῆς νοήσεως ἐκ τῶν αἰσθημάτων, ἡ δὲ ἄλλη θεωρεῖ ὡς ἀληθῆ τὰ νοούμενα καὶ ἀποφαίνει τὴν νόησιν αὐτοτελῆ· ἐκείνη μὲν εἶναι ἡ ἐμπειρική αὕτη δὲ ἡ ἰδεοκρατική θεωρία. Διακρίνεται δὲ ἡ νεωτέρα φιλοσοφία εἰς τρία μέρη. Ἐκ τούτων τὸ πρῶτον ὀνομάζεται «προοδοποίησις» τῆς ἐνώσεως τῶν ἀντιθέσεων καὶ ἔχει δύο προστάτας, τὸν Ἄγγλον Βάκωνα καὶ τὸν Γερμανὸν Böhme, ὧν ἐκεῖνος μὲν ὁρμάται ἀπὸ τῆς ἐμπειρίας καὶ ἐπαγωγῆς οὗτος δὲ ἀπὸ τοῦ θεοῦ. Τὸ δὲ δεύτερον ὀνομάζεται «περίοδος τοῦ διαλογιζομένου νοῦ» καὶ διακρίνεται α) εἰς τὴν Μεταφυσικὴν, καθ' ἣν ὁ νοῦς σπουδάζει διὰ τῶν λογικῶν διορισμῶν νὰ παραγάγῃ τὴν ἔνωσιν, καὶ β) εἰς τὴν μεταβατικὴν περίοδον, ἣτις πάλιν περιλαμβάνει τέσσαρα μέρη, ἥτοι τὴν ἰδεοκρατίαν καὶ τὴν σκέψιν, τὴν σκωτικὴν φιλοσοφίαν, τὴν γαλλικὴν φιλοσοφίαν καὶ τὸν γερμανικὸν διαφωτισμόν. Τέλος δὲ τρίτον μέρος εἶναι ἡ νεωτάτη γερμανικὴ φιλοσοφία ἀρχομένη ἀπὸ τοῦ Jacobi¹.

2. Τὴν διανόησιν τῶν νεωτέρων χρόνων προαγγέλλουσι καὶ τὴν πρώτην περίοδον ἐκπροσωποῦσι δύο, ὡς εἴρηται, ἄνδρες κατὰ τὸν βίον καὶ τὸ ἦθος πάντῃ ἀλλήλων διάφοροι, ὁ Βάκων καὶ ὁ Böhme. Ὁ Φραγκίσκος Βάκων², υἱὸς τοῦ μεγάλου σφραγιδοφύλακος τῆς Ἑλισάβετ, Νικολάου Βάκωνος, ἐγεννήθη τῷ 1561 ἐν Λονδίῳ καὶ ἐπιμελοῦς τυχῶν ἀγωγῆς ἀνῆλθεν εἰς τὰς περιφανεστάτας τῆς πολιτείας θέσεις. Εὐτελῆ δ' ὅμως ἔχων καὶ κίβδηλον χαρακτῆρα κατηγορήθη ἐπὶ δωροδοκίᾳ καὶ κατεδικάσθη εἰς βαρὺ πρόστιμον, ἐγκάθειρξιν καὶ ἀπώλειαν τῶν τιμῶν καὶ ἀξιωμάτων. Καὶ ἀπηλλάγη μὲν τῶν ποινῶν τούτων διὰ βασιλικῆς χάριτος ἀλλὰ περιπεσὼν ἤδη εἰς ἀδοξίαν ἀπεσύρθη εἰς τὸν ἰδιωτικὸν βίον καὶ ἐν πενίᾳ διάγων ἠσχολεῖτο ἐνδελεχῶς περὶ τὴν ἐπιστήμην μέχρι τῆς τελευτῆς (τῷ 1626). Κυριώτατα αὐτοῦ ἔργα εἶναι δύο, ὧν τὸ μὲν ἐπιγράφεται «De argumentis scientiarum» τὸ δὲ «Novum Organon». Τὸ πρῶτον εἶναι συστηματικὴ ἐγκυκλοπαιδεία τῶν ἐπιστημῶν, διάγραμμα τι τοῦ ὅλου, καθολικὴ διαίρεσις τῶν ἐπιστημῶν· τῆς δὲ διαιρέσεως αἱ ἀρχαὶ εἶναι ἀνάλογοι πρὸς τὴν διάκρισιν τῶν πνευματικῶν τοῦ ἀνθρώπου δυνάμεων, τῆς μνήμης δηλονότι καὶ τῆς φαντασίας καὶ τοῦ νοῦ· πρὸς μὲν τὴν μνήμην ἀντιστοιχεῖ ἡ ἱστορία πρὸς δὲ τὴν φαντασίαν ἡ ποίησις (τέχνη) πρὸς δὲ τὸν νοῦν ἡ φιλοσοφία.

¹ Αὐτ. 265 ἐξ.

² Αὐτ. 278—296.

Ἄλλ' ὅπερ προσποιεῖ εἰς τὸ προκείμενον ἔργον μείζονα ἀξίαν καὶ εἰς τοὺς τότε χρόνους ἐξαίρετον σπουδαιότητα εἶναι ὁ κριτικὸς ἔλεγχος καὶ τὸ πλῆθος τῶν διδακτικῶν παρατηρήσεων. Τὸ δὲ δεύτερον σύγγραμμα, τὸ « Νέον ὄργανον », ἀποδοκιμάζει τὴν μέχρι τῶν χρόνων ἐκείνων κρατοῦσαν σχολαστικὴν μέθοδον, ἣν καὶ ἀποκαλεῖ « *anticipationes naturae* ». Ἀπορρίπτει δηλαδὴ τὴν μέθοδον τῶν ἀνυποστάτων προὑποθέσεων¹ καὶ ἀπαιτεῖ τὴν μέθοδον τῆς ἀληθοῦς ἐπαγωγῆς, ἀντὶ δὲ τοῦ ἀριστοτελικοῦ συλλογιστικοῦ τρόπου εἰσάγει τὸ κατ' ἐπαγωγὴν καὶ ἀναλογίαν συλλογίζεσθαι². Ἐνταῦθα δηλαδὴ βάσις ὑπόκειται ἡ ἐμπειρία ὡς ἡ μόνη καὶ ἀληθινὴ πηγὴ τῆς γνώσεως ἄνευ τῆς μορφώσεως τῶν ἐμπειρικῶν ἐπιστημῶν ἢ φιλοσοφία δὲν θὰ προέβαινε περαιτέρω τοῦ σημείου, εἰς ὃ κατελείφθη ὑπὸ τῶν ἀρχαίων. Μεταβάλλεται λοιπὸν ἡ μέθοδος καὶ χρησιμοποιεῖται ἤδη ἡ ἐπαγωγή, ἣτις σημαίνει ὅτι γίνονται παρατηρήσεις καὶ τελοῦνται πειράματα, ὅτι σκοπεῖται ἡ ἐμπειρία καὶ οὕτω παράγονται αἱ γενικαὶ ἔννοιαι³. Διότι ἡ ἐπιστήμη δὲν περιορίζεται μόνον ἐν τῷ παρατηρεῖν τὸ καθ' ἕκαστον ἀλλ' ἐπιζητεῖ μάλιστα νὰ ἀνεύρη γένη, καθολικότητας, νόμους⁴. Γίνεται δὲ ἀντιδιαστολὴ καὶ διάκρισις διττῶν αἰτίων, τῶν τελικῶν καὶ τῶν ποιητικῶν ἢ τυπικῶν, ὧν ἐκεῖνα μὲν γίνονται ὑπόθεσις τῆς Μεταφυσικῆς ταῦτα δὲ τῆς Φυσικῆς. Ἡ Φυσικὴ πάλιν ἀσχολεῖται τὸ μὲν περὶ τὴν θεωρίαν τῶν αἰτίων τὸ δὲ περὶ τὴν παραγωγὴν ἐνεργειῶν ἐκείνη εἶναι ἔργον τῆς ἐπιστήμης, αὕτη τῆς ἐφευρέσεως. Ὅπερ δὲ μάλιστα διακρίνει τὸν φιλόσοφον τοῦτον εἶναι τὸ ὅτι καταπολεμεῖ τὴν τελολογικὴν ἑρμηνείαν τῆς φύσεως, τὴν θεωρίαν τῶν τελικῶν αἰτίων⁵, καὶ ὑπερμαχεῖ τῆς ἐξετάσεως τῶν ποιητικῶν (τυπικῶν) αἰτίων⁶. Εἶναι δυσχερὲς ἀλλ' ὠφελιμώτατον τὸ νὰ μάθωμεν τὰ τυπικὰ αἴτια, ἧτοι τοὺς τύπους (*formas*) τῶν ὄντων, τοὺς καθολικοὺς διορισμούς, τὰ γένη, τοὺς νό-

¹ Κατὰ ταύτην ἤρχοντο ἀπὸ γενικῶν ἐννοιῶν καὶ ὀρισμῶν χωρὶς νὰ προσέχωσιν εἰς τὸ ἐν τῇ πραγματικότητι ὑπάρχον. Ὁρμώμενοι, φέρ' εἰπεῖν, ἀπὸ χωρίων τινῶν τῆς Γραφῆς συνῆγον συμπεράσματα περὶ Θεοῦ καὶ τῆς ἐπὶ τὸν κόσμον ἐπιδράσεως αὐτοῦ (Αὐτ. 286).

² Αὐτ. 114 ἐξ.

³ Αὐτ. 278.

⁴ Αὐτ. 283 ἐξ. 28).

⁵ Ἡ ἔρευνα, λέγει, τῶν τελικῶν αἰτίων εἶναι ἀνωφελὴς καὶ ἄμοιρος διαφέροντος. (Αὐτ. 291).

⁶ Ἡ γνώσις τῶν τυπικῶν αἰτίων (*formal causes*) καὶ τῶν λογικῶν κανόνων εἶναι ἡ ὑπόθεσις τῆς *Instauratio magna* καὶ τοῦ *Novum Organon*. (Αὐτ. 295 ἐξ.).

μους¹. Τοιαῦτά τινα διδάσκων ὁ Βάκων ἐπαινεῖται ὡς ἀναγαγὼν τὴν γνῶσιν εἰς τὴν ἀληθῆ αὐτῆς πηγὴν, τὴν ἐμπειρίαν, καὶ θεωρεῖται ὡς ὁ ἀρχηγέτης τῆς ἐμπειρικῆς φιλοσοφίας².

3. Ὁ Ἰάκωβος B ö h m e³ ὁ ὀνομασθεὶς φιλόσοφος τῶν Τευτόνων (philosophus teutonicus) ἐγεννήθη τῷ 1575 ἐν μικρῷ χωρίῳ πλησίον τοῦ Görlitz ἐκ γονέων ἀπόρων, ἦτο δ' ἐν τῇ νεανικῇ ἡλικίᾳ βοσκὸς καὶ εἶτα ὑποδηματοποιός, οἷος καὶ ἀπέθανε τῷ 1624. Τὴν ἔλλειψιν συστηματικῶν σπουδῶν ἀνεπλήρωσεν αὐτῷ ἡ ἰδία παντοίων βιβλίων μελέτη καὶ ὁ μυστικὸς ἐνθουσιασμός⁴, ὧν ἐπακολούθημα ἦτο ἡ συγγραφή πολλῶν ἔργων καὶ δὴ καὶ τοῦ πρώτου καὶ σπουδαιοτάτου, ἐπιγραφομένου «Ἡ ἠὼς ἀνατέλλουσα» («Auroga ἢ Morgenröthe im Aufgange»)⁵. Ἐν πᾶσι τούτοις διαλάμπει ἡ τάσις τοῦ ἀνδρὸς ὅπως ἐν τῇ ἰδίᾳ αὐτοῦ ψυχῇ ἐγκλείσῃ τὸν νοερὸν κόσμον, ἐν τῇ αὐτοσυνειδησίᾳ ἐποπτεύσῃ πάντα καὶ μάθη καὶ συναισθανθῇ ὅτι ὑπάρχει ἐπέκεινα τοῦδε τοῦ κόσμου⁶. Θεμελιώδης ἔννοια εἶναι αὐτῷ ἡ σπουδὴ ὅπως πάντα θεωρήσῃ ὡς ἀπόλυτον ἐνότητα, ὅπως δείξῃ ὅτι ὑπάρχει ἀπόλυτος θεία ἐνότης καὶ ὅτι ἐν τῷ θεῷ συνενοῦνται πᾶσαι αἱ ἀντιθέσεις. Κυριωτάτη δὲ ἀρχὴ καί, δύναται τις εἰπεῖν, ἡ μόνη ἔννοια ἡ διὰ πάντων διήκουσα εἶναι ἡ τῆς ἁγίας τριάδος· τὴν τριάδα πρέπει ἐν πᾶσι νὰ ἀναζητῶμεν, ταύτης ἀποκάλυψιν καὶ ἐκδήλωσιν πρέπει πάντα

¹ Ἡ ἐξήγησις τῶν νόμων εἶναι ἡ βᾶσις τῆς τε γνώσεως καὶ τῆς πράξεως. (Αὐτ. 293 ἔξ.)

² Ὁ Βάκων εἶναι ἀληθῶς ὁ κύριος ἀρχηγὸς καὶ ἐκπρόσωπος ἐκείνου, ὃπερ ἐν Ἀγγλίᾳ ὀνομάζεται φιλοσοφία καὶ οὐ πέρα ἢ χώρα αὕτη δὲν προυχώρησε. Διότι οἱ Ἀγγλοὶ εἶναι ὁ λαὸς τῆς Εὐρώπης ὁ προωρισμένος ἵνα ὑποκείμενον τῆς ζητήσεως ἔχῃ τὴν πραγματικότητα καὶ οὐχὶ τὸν νοῦν, ἵνα ὁρμᾶται δηλονότι ἀπὸ τῶν πραγμάτων καὶ κρίνῃ κατ' αὐτά. (Αὐτ. 280. 282).

³ Αὐτ. 296—327.

⁴ Ὁ Böhme ἦτο διαμαρτυρόμενος, ἐμπειρος τῆς ἁγίας Γραφῆς καὶ ἐμπλεως θρησκευτικοῦ πνεύματος ἔχων ἀεὶ τοῦ βίου ὀδηγὸν τοὺς λόγους τοῦ Ἰησοῦ· «ὁ πατὴρ ὁ ἐξ οὐρανοῦ δώσει πνεῦμα ἅγιον τοῖς αἰτοῦσιν αὐτόν». (Λουκ. 11, 13). (Αὐτ. 298).

⁵ Ὁ Βάκων κατεδιώχθη ὑπὸ τῶν κληρικῶν καὶ ἀνεγνωρίσθη οὐχὶ τόσον ἐν Γερμανίᾳ ὅσον ἐν Ὁλλανδίᾳ καὶ Ἀγγλίᾳ, ἔνθα ἔσχε πολλοὺς ἀναγνώστας καὶ θιασώτας.

⁶ Ἡ καθολικὴ τοῦ Böhme ἀρχὴ προφαίνεται βαθεῖα, ἐν δὲ τῇ ἀναπτύξει τῶν ὑπ' αὐτοῦ γινομένων θείων τοῦ σύμπαντος ἐποπτεύσεων στερεῖται σαφηνείας καὶ τάξεως. Τὰ διανοήματα δηλαδὴ τοῦ ἀνδρὸς εὐμοιροῦσι μεγαλείου καὶ βάθους ἀλλ' ἐν τῇ διατυπώσει περιβαλλόμενα τροπικὰς καὶ εἰκονικὰς μορφὰς προσλαμβάνουσιν ὄψιν τραχύτητος καὶ βαρβαρότητος. (Αὐτ. 300 ἔξ.).

νά θεωρῶμεν. Ἡ τριάς δηλαδή εἶναι ἡ καθολικὴ ἀρχή, ἐν ἣ καὶ δι' ἧς ὑπάρχουσι πάντα· πάντα ἔχουσιν ἐν ἑαυτοῖς μόνον τὴν τριάδα ταύτην, οὐχὶ ὡς νοητὴν ἀλλὰ πραγματικὴν, ἥτοι τὴν ἀπόλυτον ιδέαν. Πᾶν ὃ τι ὑπάρχει εἶναι μόνον ἡ τριάς· ἡ τριάς εἶναι πάντα¹. Τὸ σύμπαν εἶναι μία θεία ζωὴ καὶ ἐν πᾶσιν ἀποκαλύπτεται ὁ θεός. Ἐκ τῆς μιᾶς οὐσίας τοῦ θεοῦ, τοῦ κεφαλαίου πασῶν τῶν δυνάμεων καὶ ποιότητων, γεννᾶται αἰδίως ὁ υἱός, διαλάμπων ἐν ἐκείναις ταῖς δυνάμεσιν. Ἡ δ' ἐσωτερικὴ ἐνότης τοῦ φωτὸς τούτου μετὰ τῆς οὐσίας τῶν δυνάμεων εἶναι τὸ πνεῦμα.

Ἡ τριάς ὡς θεὸς πατὴρ εἶναι διακεκριμένος καθ' ἑαυτόν, ἀντιτάττει ἑαυτόν πρὸς ἑαυτόν καὶ συγχρόνως εἶναι ἀμφοτέρω. Ὁ θεὸς εἶναι, λέγει, πάντα, εἶναι σκότος καὶ φῶς, ἀγάπη καὶ ὀργή· ἐν δὲ τῇ ἀντιθέσει ταύτῃ, ἐξ ἧς ἐκπηγάζει (quillt) πᾶν τὸ ὑπάρχον, ἔγκειται ὁ πόθος καὶ ἡ βάσανος (Qual) τοῦ θεοῦ². Οὗτος εἶναι ἡ ἀπλῆ οὐσία καὶ ἡ πρώτη ἐνότης ἐμπεριέχουσα πάσας τὰς δυνάμεις³, ἐξ ὧν γίνονται τὰ ὄντα· εἶναι ἡ πραγματικότης πάσης πραγματικότητος. Ὁ θεὸς πατὴρ δὲν εἶναι δύναμις τις καὶ ποιότης ἄμοιρος νοῦ καὶ γνώσεως ἀλλ' ὑπάρχει παντοδύναμος καὶ πάνσοφος, εὐσπλαχνος καὶ εὐφρόσυνος μᾶλλον δὲ αὐτὴ ἡ χαρά⁴. Ἀπόρροια δὲ καὶ ἀποκάλυψις τοῦ θεοῦ, τοῦ αἰδίου ἐκείνου Ἐνός, εἶναι ὁ Λόγος, ἡ φανερὰ βούλησις τοῦ θεοῦ, ὁ υἱὸς αὐτοῦ. Ὁ υἱὸς προέρχεται αἰδίως ἐκ τοῦ πατρὸς καὶ ὑπάρχει ἐν αὐτῷ, «καρδία καὶ φῶς τοῦ πατρὸς», ἀπαύγασμα αὐτοῦ· εἶναι ἡ καρδία καὶ ὁ πυρὴν πασῶν τῶν δυνάμεων, ὅπως ὁ ἥλιος εἶναι ἡ καρδία τῶν ἀστέρων· λάμπει ἐν τῷ πατρὶ ὅπως ὁ ἥλιος ἐν τῷ κόσμῳ· εἶναι τὸ ὁμοίωμα τοῦ πατρὸς, τὸ μέγα μυστήριον (Mysterium magnum) ὡς ὁ δημιουργὸς πάντων τῶν ὄντων καὶ δημιουργημάτων⁵. Δὲν εἶναι

¹ Αὐτ. 304 ἐξ.

² Οὕτω συνάπτει ὁ Böhme τὰς λέξεις Qual, Quelle, Qualität καὶ χαρακτηρίζει τὴν γένεσιν ὡς inqualieren. (Αὐτ. 306).

³ Ὁ θεὸς πατὴρ ὀνομάζεται διὰ πασῶν τῶν δυνάμεων ἐν ἐκείνῳ εἶναι πᾶσαι αἱ δυνάμεις ἐν ἀλλήλαις ὡς μία δύναμις. Διακρίνει δὲ ὁ Böhme τὰς δυνάμεις ταύτας ὡς τὰ ἑπτὰ πνεύματα ἢ τὰς ἑπτὰ ποιότητας ἢ πνεύματα τοῦ θεοῦ, τοὺς ἡγεμόνας τῶν Ἀγγέλων. Ἐν τῷ θεῷ θρισμβεύουσι πάντα τὰ πνεύματα ὡς ἐν πνεύμα· «δὲν ἴσταται τὸ ἐν πνεῦμα παρὰ τὸ ἄλλο, ὡς ἀστέρες ἐν τῷ οὐρανῷ, ἀλλὰ καὶ τὰ ἑπτὰ εἶναι ἐν ἀλλήλοις ὡς ἐν πνεῦμα». (Αὐτ. 311 ἐξ.).

⁴ Αὐτ. 308 ἐξ.

⁵ Αὐτ. 313 ἐξ. 315 ἐξ.

ὅμως ὁ υἱὸς ἀπλῶς ἀπαύγασμα τοῦ πατρὸς· εἶναι αὐτοτελὴς οὐσία (Urstand), συνείδησις, αὐτοσυνειδησία, Ἐγὼ· δὲν φωτίζεται μόνον ἀλλὰ καὶ φωτίζει, εἶναι φορεὺς τοῦ φωτὸς (Ἐωσφόρος). Διακρίνει δὲ καὶ χωρίζει ἑαυτὸν ἀπὸ τοῦ θεοῦ¹· ὅθεν τὸ δυνατὸν τῆς πτώσεως ἐκείνου, ἢ ἐκ τοῦ θεοῦ πρόκυψις τοῦ κακοῦ², «ἢ συνάφεια τοῦ Διαβόλου μετὰ τοῦ Θεοῦ»³.

Ἐν τοῖς «θεοσοφικοῖς ζητήμασι» (Quaestionibus theosophicis) ὁ Böhme ἐξαίρει τὴν ἐν πᾶσι συνένωσιν τῶν ἀντιθέσεων, τοῦ Ναὶ καὶ τοῦ Οὐχί. Αἱ ἀντιθέσεις συνυπάρχουσι τὸ πρῶτον ἐν τῷ θεῷ· καὶ ἐπειδὴ πάντα ἐξ ἐκείνου κατάγονται, ἐνυπάρχει ἐν πᾶσιν ἡ μορφή τῆς θέσεως καὶ τῆς ἄρσεως (τοῦ Ναὶ καὶ τοῦ Οὐχί)⁴. Ἄνευ τῆς ἄρσεως θὰ ἦτο ἄγνωστος ἡ θέσις, ἡ ἀλήθεια⁵, Ἡ δ' ἐνότης τῶν ἀντιθέσεων ἐν τῷ θεῷ εἶναι τὸ ἅγιον πνεῦμα. Ἡ τριάς εἶναι ἡ καθολικὴ ζωὴ ἡ ἐνυπάρχουσα ἐν ἐκάστῳ, ἡ ἀπόλυτος οὐσία⁶· τὴν τριάδα ἐνορῶμεν καὶ ἐν τῷ ἀνθρώπῳ, ὅστις ἔχει διττὴν ζωὴν, τὴν μὲν παροδικὴν τὴν δὲ αἰδίου⁷.

Ὅσον καὶ ἂν ἀπαρέσκη ἡ εἰκονικὴ καὶ τραχεῖα ἔκφρασις τοῦ Böhme, πρέπει νὰ ἀνομολογηθῇ τὸ μέγιστον βάθος τὸ ἐνυπάρχον

¹ Διὸ καὶ καλεῖται ὑπὸ τοῦ Böhme «Separator»· εἶναι ἡ ἄρνησις, ἡ ὀργὴ τοῦ Θεοῦ, ὁ ἄδης καὶ ὁ Διάβολος. (Αὐτ. 312. 316 ἐξ.).

² Ἐπειδὴ ὁ Böhme ἀπέφαινε τὸν θεὸν ὡς πᾶν, προσεπάθει νὰ ἀνεύρη τὸ κακὸν ἐν τῷ ἀγαθῷ, τὸν Διάβολον ἐν τῷ Θεῷ. Ὁ ἀγὼν δὲ οὗτος χαρακτηρίζει τὰ συγγράμματα τοῦ φιλοσόφου καὶ ἀποτελεῖ τὴν βάσανον τοῦ πνεύματος αὐτοῦ. (Αὐτ. 342).

³ Ὁ Ἐωσφόρος ἐξέπεσε καὶ τὴν θέσιν αὐτοῦ κατέλαβεν ὁ Χριστός. Ἐνθ. ἀνωτέρω.

⁴ Ὁ ἀναγνώστης, λέγει, πρέπει νὰ γινώσκῃ ὅτι τὰ ὄντα πάντα σύγκεινται ἐκ τοῦ Ναὶ καὶ τοῦ Οὐχί, εἴτε θεῖα εἶναι εἴτε διαβολικὰ εἴτε γήινα εἴτε ὅπωςδήποτε ἄλλως λέγονται.

⁵ Τὸ Ναὶ καὶ τὸ Οὐχί—ἐπάγει—δὲν χωρίζονται οὐδ' εἶναι δύο πράγματα πλησίον ἀλλήλων ἀλλὰ μόνον ἐν· διακρίνονται ὅμως εἰς δύο ἀρχὰς καὶ ποιοῦσι δύο κέντρα, διότι ἐκάτεραν ἐνεργεῖ καθ' ἑαυτό. Χωρὶς τούτων ἀμφοτέρων, ἅτινα εὐρίσκονται ἐν διηνεκεῖ διαμάχῃ, θὰ ἦσαν πάντα μηδὲν καὶ θὰ ἴσταντο ἥρεμα ἄνευ κινήσεως. (Αὐτ. 319 ἐξ.).

⁶ Πάντα τὰ ὄντα τοῦδε τοῦ κόσμου ἐγένοντο, λέγει, καθ' ὁμοιότητα τῆς τριάδος· «Τυφλοὶ Ἰουδαῖοι, Τοῦρκοι καὶ Ἐθνικοί, ἀνοίξατε τοὺς ὀφθαλμοὺς τῆς ψυχῆς· ὀφείλω νὰ δεῖξω ἐν τῷ σώματι ὑμῶν καὶ ἐν πᾶσι τοῖς φυσικοῖς οὐσίαις, ἐν τοῖς ἀνθρώποις καὶ τοῖς ζώοις, τοῖς πτηνοῖς καὶ τοῖς ἔρπετοῖς, ἔτι δ' ἐν τῷ ξύλῳ, τῷ λίθῳ καὶ τῇ γλῶσῃ, ἐν πᾶσι τὴν εἰκόνα τῆς θείας τριάδος». (Αὐτ. 322 ἐξ.).

⁷ Αὐτ. 326.

αὐτῷ ἐν τῇ σπουδῇ τῆς συνενώσεως τῶν ἀκροτάτων ἀντιθέσεων καὶ νὰ ἐξαρθῇ ἡ εὐσεβῆς τοῦ ἀνδρὸς διάθεσις¹.

4. Ἡ δευτέρα περίοδος, ἡ «περίοδος τοῦ διαλογιζομένου νοῦ», ἐπανάγει εἰς τὴν ζωὴν τὴν μετὰ τὴν νέαν πλατωνικὴν Σχολὴν ἐκλιποῦσαν αὐτοτελῆ φιλοσοφίαν. Ἡ περίοδος αὕτη ἀπὸ τοῦ Καρτεσίου ἀρχομένη χαρακτηρίζεται διὰ τῆς ἐξάρσεως μὲν τοῦ λόγου² καὶ τῆς αὐτοσυνειδησίας³ τῆς ὑποτιμήσεως δὲ τῆς κενῆς μορφῆς, τῆς νεκρᾶς ἐξωτερικότητος καὶ τῆς αὐθεντίας. Ἡ φιλοσοφία νῦν παραδέχεται ὡς ἀρχὴν τοῦ κόσμου τὴν ἀρχὴν τῆς νοήσεως· πάντα ἐν τῷ κόσμῳ διέπονται ὑπὸ τοῦ νοῦ. Ὁ Καρτέσιος εἶναι ὁ ἀληθὴς ἀρχηγὸς τῆς νεωτέρας φιλοσοφίας, τῆς ποιούσης ἀρχὴν τὴν νόησιν ἐν μορφῇ τοῦ σαφοῦς νοῦ καὶ τῆς ἀκριβοῦς ἐπιστήμης· εἶναι ὁ ἥρωας ὁ πάλιν ἐξ ὑπαρχῆς ἐπιλαβόμενος τοῦ πράγματος καὶ παρασκευάσας ἐκ νέου τὸ ἔδαφος, εἰς ὃ ἡ φιλοσοφία ἔμελλεν ἤδη μετὰ χίλια ἔτη νὰ ἐπανέλθῃ⁴.

5. Ὁ *Ρενᾶτος Καρτέσιος* (René Descartes) τῷ 1596 ἐν La Haye τῆς Τουρόνης γεννηθεὶς καὶ ἐξ ἐπιφανοῦς οἴκου καταγόμενος ἐμορφώθη ἐν λυκείῳ τῶν Ἰησουϊτῶν. Ἐν Παρισίοις τὸ κατ' ἀρχὰς διατρέψας ἦλθεν εἶτα εἰς τὴν ἀλλοδαπὴν καὶ μετέσχε στρατειῶν ὡς περιηγητῆς μᾶλλον ἢ στρατιώτης. Ὑστερον δ' ἐν Ὀλλανδίᾳ παρέμεινεν ἔτη πολλὰ (1629—1644) ἀπεχόμενος τοῦ κόσμου καὶ ἀφωσιωμένος εἰς μελέτην καὶ συγγραφὴν. Προσκληθεὶς ὑπὸ τῆς βασιλίσσης τῆς Σουηδίας Χριστίνης μετέβη εἰς Στοκχόλμην, ἔνθα καὶ ἀπέθανε μετ' ὀλίγον (τῷ 1650). Ὁ ἀνὴρ οὗτος μεγάλην ἔσχεν ἐπὶ τοὺς συγχρόνους ἐπίδρασιν ἅτε εἰσαγαγὼν νέας μεθόδους καὶ διανοίξας εὐρείας λεωφόρους εἰς τὴν μαθηματικὴν⁵ καὶ τὴν φιλοσοφίαν. Ὁρμώμενος ἀπὸ τῆς παραιτήσεως πάσης προϋποθέσεως καὶ αὐθεντίας καὶ ἀπὸ τῆς γενικῆς ἀμφιβολίας

¹ Αὐτ. 327.

² Δεσπόζει ἤδη ὁ νοῦς καθ' ἑαυτόν. Ὅτι μέλλει νὰ ἰσχύῃ καὶ κρατῇ ἐν τῷ κόσμῳ, τοῦτο ἐπάναγκες νὰ συνίδῃ ὁ ἄνθρωπος διὰ τῆς διανοίας αὐτοῦ· ἵνα τι θεωρῆται ὡς σταθερόν, πρέπει νὰ βεβαιωθῇ διὰ τοῦ νοῦ. (Αὐτ. 328).

³ Ἡ νέα φιλοσοφία ὀρμᾶται ἀπὸ τοῦ νοῦ καὶ τίθητα οὐσιῶδες στοιχεῖον τῆς ἀληθείας τὴν αὐτοσυνειδησίαν. Δυνάμεθα ἤδη, ὡς οἱ ναυτίλοι μετὰ μακρὰν ἀνά τὸ ταραχῶδες πέλαγος περιπλάνησιν, νὰ εἰπώμεν «γῆν ὀρῶμεν». (Ἐνθ. ἄνωτ.).

⁴ Αὐτ. 331 ἐξ.

⁵ Ὁ Καρτέσιος ἐν τῇ μαθηματικῇ ἐφεύρε πολλὰς μεθόδους, αἵτινες παρήγαγον λαμπρὰ ἀποτελέσματα· ἐπενόησε τὴν ἀναλυτικὴν γεωμετρίαν καὶ δι' αὐτῆς ἀνέφξε εἰς τὴν μαθηματικὴν νέας ὁδοὺς. Αἱ δ' ἐφευρέσεις αὐτοῦ ἐκτείνονται καὶ εἰς τὴν φυσικὴν, τὴν ὀπτικὴν καὶ τὴν ἀστρονομίαν. (Αὐτ. 334).

(de omnibus dubitandum est) φθάνει εἰς τὴν βεβαιότητα περὶ τῆς ἰδίας νοήσεως περιεχούσης ἀμέσως τὴν ἰδίαν ὑπαρξίν¹· τὸ γνῶρισμα τοῦ «εἶναι» ὑπάρχει ἐν τῷ Ἐγώ, ἢ δὲ συναφεία αὐτῶν εἶναι τὸ πρῶτον. Τὸ νοεῖν ὡς εἶναι καὶ τὸ εἶναι ὡς νοεῖν ὑπάρχει μοι βεβαιότατον· νοεῖν καὶ εἶναι ὑπάρχουσιν ἀχωρίστως συνημμένα, τοῦτο δ' εἶναι τὸ περιώνυμον «cogito ergo sum»². Ἡ πρότασις «νοῶ, ὑπάρχω ἄρα»³ εἶναι ἐναργεστάτη καὶ σαφεστάτη, πᾶν δὲ ὅτι εἶναι ὡσαύτως σαφές εἶναι ἀληθές. Οὕτω σαφῆς καὶ ἀληθῆς εἶναι ἡ πρότασις ὅτι ἐκ τοῦ μηδενὸς μηδὲν παράγεται, ὅτι πᾶσα ἔννοια ἔχει τὴν αἰτίαν αὐτῆς, ὅτι ἡ ἔννοια τοῦ ἀπείρου (idea Dei) οὐδεμίαν ἄλλην δύναται νὰ ἔχη αἰτίαν ἢ αὐτὸ τὸ ἀπειρον ὄν, τὸν θεόν. Ὡσαύτως ἡ πρότασις «ὁ θεὸς νοεῖται, ὑπάρχει ἄρα θεός» εἶναι ἀμέσως βεβαία, καθ' ὃν περὶ τρόπον καὶ ἡ πρότασις «νοῶ, ὑπάρχω ἄρα»⁴. Ἡ ἀληθευτικότης πάλιν τοῦ θεοῦ, συναφῆς τῇ τελειότητι αὐτοῦ, αἴρει τὴν πιθανότητα τῆς ὑποθέσεως ὅτι ἀπατώμεθα ὑπὸ τοῦ παντοδυνάμου ὄντος· ἐκ τοῦ ἐναντίου πείθει ὅτι κρατεῖ ἐνότης νοήσεως καὶ ὑπάρξεως, ὅτι τὰ ὄντα ὑπάρχουσι καθὰ νοοῦμεν αὐτά, ἐὰν νοῶμεν σαφῶς καὶ ἐναργῶς. Τοιοῦτοτρόπως μανθάνομεν ὅτι ὑπάρχουσιν οὐσίαι πεπερασμένας διάφοροι ἀλλήλων, ἐνθεν μὲν σώματα ἐνθεν δὲ πνεύματα· τοῦ μὲν σώματος κατηγορημα, ἢτοι οὐσιώδης ιδιότης, εἶναι ἡ ἔκτασις τρόποι δὲ αὐτῆς ἡ μορφή καὶ ἡ κίνησις· τοῦ δὲ πνεύματος κατηγορημα εἶναι ἡ νόησις τρόποι δὲ αὐτῆς ἡ αἴσθησις καὶ ἡ φαντασία καὶ ἡ βούλησις. Ἀπὸ τῶν πεπερασμένων τούτων οὐσιῶν, ὧν περίληψις εἶναι ὁ κόσμος, διακρίνεται ἡ ἀπειρος, ἀδημιούργητος καὶ νοερὰ οὐσία, ὁ θεός⁵.

Ἐντεῦθεν καθίσταται συμφανῆς ὁ παρὰ τῷ Καρτεσίῳ δυϊσμός, ἡ ἀντίθεσις νοήσεως καὶ ἐκτάσεως, θεοῦ καὶ κόσμου. Ἡ συμφωνία τῶν ἀντιθέτων ὑπάρξεων, σώματος καὶ ψυχῆς, ἐξ ὧν συναποτελεῖ-

¹ Τὸ νοεῖν εἶναι κατὰ Καρτέσιον τὸ πρῶτον, τὸ προσεχέστατον δὲ καὶ ἀμέσως συναφές αὐτῷ γνῶρισμα εἶναι τὸ τοῦ εἶναι. Βέβαιον εἶναι ὅτι νοῶ, αὕτη δὲ ἡ νόησις περιέχει ἀμέσως τὸ εἶναί μου, τὴν ὑπαρξίν μου. Τοῦτο εἶναι, λέγει, ἡ βάση τῆς φιλοσοφίας. (Αὐτ. 339).

² Ὁ Καρτέσιος ἄρχεται ἀπὸ τοῦ Ἐγὼ ὡς τοῦ ἀπολύτως βεβαίου, καθὰ ἐποίησεν ὕστερον καὶ ὁ Fichte.

³ Ἡ πρότασις αὕτη δὲν εἶναι προῖον συλλογισμοῦ, συμπέρασμα, ἀλλ' ἔχει ἄμεσον καὶ ἐποπτικὴν βεβαιότητα. Τὸ ἐνταῦθα χρησιμοποιούμενον «ἄρα» δὲν εἶναι συμπερασματικὸν ἀλλὰ δηλοῖ ἀπλῶς τὴν συναφείαν τοῦ νοεῖν καὶ τοῦ εἶναι. (Αὐτ. 339 ἐξ.).

⁴ Αὐτ. 345 ἐξ.

⁵ Αὐτ. 352 ἐξ.

ται ἡ ἀνθρωπίνη φύσις, δύναται νὰ ἐπιτευχθῆ μόνον διὰ τῆς συνδρομῆς (concursum) τοῦ θεοῦ. Ὁ θεὸς εἶναι ἡ ταυτότης τῶν ἀντιθέσεων, ἡ ἀπόλυτος ἐνότης ἐννοίας καὶ πραγματικότητος¹. Ἀλλ' ὁπότε τὸ σῶμα καὶ ἡ ψυχὴ εἶναι δημιουργήματα, εὐλόγον νὰ μὴ εἶναι οὐσίαι· οὕτω δὲ μία μόνη θὰ ἦτο ἀληθῆς οὐσία, ὁ θεός². Εἰς τοιαύτην λογικὴν ἀκολουθίαν ἐκ τῶν ἀρχῶν ἐκείνου προῆλθε καὶ τὴν πανθεΐαν ἀνέπτυξεν ὁ Σπινόζας.

6. Ὁ Βαρόνχ ἢ Βενέδικτος Σπινόζας³ τῷ 1632 ἐν Ἀμστελοδάμῳ γεννηθεὶς κατήγετο ἐξ οἴκου ἰουδαϊκοῦ καὶ ἐν τῇ νεανικῇ ἡλικίᾳ ἐδιδάχθη ὑπὸ ῥαββίνων. Ἀλλὰ διὰ τὴν δυσπιστίαν πρὸς τὴν παράδοσιν ἐξέπεσε τῆς συναγωγῆς καὶ μετ' ὀλίγον ὑπέστη ἐπίσημον ἀφορισμόν, ἀφοῦ οὐδὲν ἰσχυσαν οὔτε αἱ παρακλήσεις οὔτε αἱ ἀπειλαί. Καὶ ἀπέστη μὲν καὶ τύποις τῆς συναγωγῆς ἀλλὰ δὲν προσεχώρησεν εἰς τὸν χριστιανισμόν· ἐξέμαθε τὴν λατινικὴν καὶ ἐσπούδασε τὴν καρτεσιακὴν φιλοσοφίαν. Ἀναγκασθεὶς νὰ καταλίπη τὴν γενέθλιον πόλιν μετέβη εἰς Rynsburg καὶ ὕστερον ἐγκατέστη ἐν Χάγῃ, ἔνθα ἐργαζόμενος (πνευματικῶς καὶ σωματικῶς) καὶ ζῶν ἐν ἐνδείᾳ ἐτελεύτησε τῷ 1677 ἐν ἡλικίᾳ 44 ἐτῶν⁴. Κατέλιπε δὲ πολλὰ ἔργα, ὧν σπουδαιότατον εἶναι ἡ «Ἡθικὴ», ἔνθα κατὰ μέθοδον γεωμετρικὴν ἀρχεται ἀπὸ ὀρισμῶν καὶ ἀξιωμάτων καὶ τῶν τοιούτων. Ἡ φιλοσοφία τοῦ Σπινόζου εἶναι ἡ συντέλεσις τῆς καρτεσιακῆς ἐν τῇ μορφῇ τῆς ἀπολύτου ἀληθείας, ἡ δὲ ἀπλῆ ἐννοία τῆς σπινοζικῆς ἰδεοκρατίας εἶναι αὕτη, ὅτι ἀληθῆς εἶναι μία μόνη οὐσία⁵, ἧς κατηγορήματα⁶ εἶναι ἡ νόησις καὶ ἡ ἔκτασις (φύσις)· μόνη αὕτη ἡ ἀπόλυτος ἐνότης εἶναι ἡ οὐσία, μόνη αὕτη εἶναι ὁ θεός. Ἡ οὐσία εἶναι ἡ ἐνότης τοῦ νοεῖν καὶ τοῦ εἶναι, ἥτοι ἐκεῖνο ὅπερ περιέχει ἐν ἑαυτῷ τὴν ἐννοίαν τῆς ὑπάρξεως αὐτοῦ⁷. Τὰ ἄπειρα δὲ καὶ ἀλλήλοις ἀντίθετα

¹ Αὐτ. 357 ἐξ.

² Ὁ Καρτέσιος ὁμολογεῖ ὅτι οὐσία κατ' ἀπόλυτον ἐννοίαν εἶναι ὅτι οὐδενὸς ἄλλου προσδεῖται πρὸς ὑπαρξιν· τὸ δὲ χρῆζον ἐτέρου, τὸ μὴ ἀφ' ἑαυτοῦ ὑπάρχον, λέγεται καταχρηστικῶς οὐσία.

³ Αὐτ. 368—411.

⁴ Αὐτ. 368 ἐξ.

⁵ «Οὐσία εἶναι ὅτι ὑπάρχει ἐν ἑαυτῷ καὶ νοεῖται δι' ἑαυτοῦ, ἥτοι ἐκεῖνο, οὗ ἡ ἐννοία δὲν χρῆζει τῆς ἐννοίας ἐτέρου πρὸς σχηματισμόν». (Αὐτ. 380).

⁶ «Κατηγορημα εἶναι ὅτι ὁ νοῦς νοεῖ περὶ τῆς οὐσίας ὡς ἀποτελοῦν τὴν φύσιν αὐτῆς». (Ἐνθ. ἄνωτ.).

⁷ Ἡ νόησις καὶ ἡ ἔκτασις καθίστανται παρὰ Σπινόζα ἀντὶ οὐσιῶν κατηγορήματα τῆς ἀπολύτου οὐσίας· ἡ οὐσία εἶναι ἡ ἐνότης τῶν ἀντιθέσεων. (Αὐτ. 372).

κατηγορήματα τῆς νοήσεως καὶ τῆς ἐκτάσεως εἶναι συνημμένα ἐν τῷ θεῷ, ὅστις εἶναι διὰ τοῦτο νοητικὸν καὶ ἐκτατὸν ὄν¹. Ὁ θεὸς μετὰ τῶν οἰκείων κατηγορημάτων εἶναι ἡ ἐνεργοῦσα φύσις (*natura patrans*), τὸ δὲ σύνολον τῶν τρόπων τῶν θείων κατηγορημάτων ἡ ἐνεργουμένη φύσις (*natura naturata*)· ἐκείνη μὲν εἶναι ὁ θεὸς θεωρούμενος ὡς ἐλευθέρα αἰτία καὶ νοούμενος καθ' ἑαυτὸν ἢ, ἄλλως εἰπεῖν, τὰ κατηγορήματα τὰ ἐκφράζοντα τὴν αἰδίον καὶ ἀπειρον οὐσίαν· αὕτη δὲ (ἡ φύσις) εἶναι τὰ προϊόντα τῆς ἀνάγκης τῆς θείας οὐσίας ἢ τῶν κατηγορημάτων τοῦ θεοῦ, τουτέστι πάντες οἱ τρόποι τῶν θείων κατηγορημάτων θεωρούμενοι ὡς ὄντα, ἅτινα ὑπάρχουσιν ἐν τῷ θεῷ καὶ ἄνευ τοῦ θεοῦ οὔτε νὰ ὑπάρχωσι δύνανται οὔτε νὰ νοῶνται². Τρόπος τοῦ θεοῦ τελειότατος εἶναι ὁ ἄνθρωπος, ὅστις ὡς τρόπος οὐδεμίαν ἔχει αὐτοτέλειαν ἀλλ' ἠρτηται ἐμμέσως μὲν ἐκ τοῦ θεοῦ ἀμέσως δ' ἐξ ἄλλων ὁμοειδῶν τρόπων. Οὐδεὶς ἄρα ἐπιτρέπεται νὰ γίνηται λόγος περὶ ἐλευθερίας τῆς βουλήσεως, ἀνθ' ἧς τίθεται ἡ ἐλευθέρα αἰτία, ἡ ἀνεξαρτησία δηλονότι τοῦ ἀνθρώπου ἐκ τῶν ἐξωτερικῶν πραγμάτων καὶ ἡ ἐξάρτησις ἐκ τῆς ἰδίας λογικῆς φύσεως³. Ὁ ἄνθρωπος ἔχει, ὅπως πάντα τὰ ὄντα, ὁρμὴν πρὸς αὐτοσυνειδησίαν καὶ ἐλαύνεται ὑπὸ παντοίων κλίσεων, ἐπιθυμιῶν καὶ παθῶν, ἅτινα ἐπικρατοῦντα ἐπάγουσι τὴν ἠθικὴν δουλείαν· ἐκ τοῦ ἐναντίου ἡ ἐπικράτησις τῶν κατὰ λόγον κλίσεων καὶ διαθέσεων τῆς ψυχῆς ποιεῖ τὴν κατ' ἀρετὴν ἐνεργειαν καὶ τὴν ἠθικὴν ἐλευθερίαν. Τὰ μὲν πάθη εἶναι ἀσύμμετροι καὶ συγκεχυμένοι φαντασῖαι, αἱ δὲ ἀρεταὶ σαφεῖς καὶ εὐκρινεῖς ἔννοιαι· ἐκεῖνα εἶναι ἀποτέλεσμα ἀσαφοῦς αὐταὶ δὲ τοῦναντίον σαφοῦς γνώσεως⁴. Διακρίνονται δὲ τριτὰ εἶδη γνώσεως, ἡ φαντασία καὶ ἡ νόησις καὶ ἡ ἐνορατικὴ γνώσις (*scientia intuitiva*)· ἡ μὲν πρώτη ἀφορᾷ εἰς τὰ ἐπιμέρους ὄντα, ἡ δὲ δευτέρα εἰς τὴν ἀλληλουχίαν αὐτῶν, ἡ δὲ τρίτη εἰς τὴν ἐνότητα καὶ οὐσίαν πάντων. Ἐν τῇ φύσει τοῦ λόγου ἔγκειται ὅπως σκοπῇ τὰ ὄντα οὐχὶ ὡς τυχαῖα ἀλλ' ὡς ἀναγκαῖα καὶ ἐν τῷ θεῷ, τουτέστι κατὰ τὴν μορφήν τῆς αἰδιότητος (*sub specie aeternitatis*)· διότι ἡ ἀνάγκη τῶν ὄντων εἶναι ἡ ἀνάγκη τῆς αἰδίου φύσεως αὐτοῦ τοῦ θεοῦ⁵. Ἐκ τοῦ τρίτου δὲ εἶδους τῆς γνώσεως προέρχεται ἡ γαλήνη καὶ

¹ Τὰ ἀντίθετα κατηγορήματα ταυτίζονται κατὰ τοῦτο, ὅτι ἐκάτερον ἐξαγγέλλει τὴν ὅλην τοῦ θεοῦ οὐσίαν. (Αὐτ. 394).

² Αὐτ. 392.

³ Αὐτ. 392 ἐξ. 403 ἐξ.

⁴ Αὐτ. 402 ἐξ.

⁵ Αὐτ. 404 ἐξ.

ἡρεμία τοῦ πνεύματος· διότι ὑπέρτατον τοῦ πνεύματος ἀγαθὸν εἶναι ἡ γνῶσις τοῦ θεοῦ καὶ αὕτη εἶναι ἡ ὑψίστη ἀρετή. Ἡ ἐνορατικὴ γνῶσις τοῦ θεοῦ παρακολουθεῖται ὑπὸ χαρᾶς καὶ τῆς διανοητικῆς ἀγάπης ἐκείνου (*amor Dei intellectualis*)¹.

Τὰς ἐπεγειρομένας ἐπικρίσεις καὶ ἐνστάσεις κατὰ τοῦ προκειμένου φιλοσοφήματος ἀποκρούων ὁ Ἑγελος παρατηρεῖ ὅτι τοῦτο οὔτε τὴν ἠθικὴν βλάπτει οὔτε τὴν ἀθεΐαν κηρύττει· τὴν ἠθικὴν δὲν θίγει, διότι πάντα τὰ ἴχνη τῶν φιλαύτων ἐπιθυμιῶν ἐξαλείφει ἐν τῇ διανοητικῇ ἀγάπῃ τοῦ θεοῦ²· τὴν ἀθεΐαν δὲν πρεσβεύει, διότι δὲν διακρίνει μὲν τὸν θεὸν ἀπὸ τοῦ κόσμου, ἀπὸ τῆς φύσεως, ἀπὸ τοῦ πεπερασμένου, ἀλλ' ἰσχυρίζεται ὅμως ὅτι δὲν ὑπάρχει κόσμος καθ' ἑαυτόν, ὅτι ὁ κόσμος δὲν ἔχει ἀληθινὴν πραγματικότητα ἀλλ' εἶναι μόνον μορφή τοῦ θεοῦ³, ὅτι οὐδὲν πεπερασμένον εἶναι ἀληθὲς καὶ ὄντως ὑπάρχει μόνον ὁ θεός⁴. Πλὴν ὅμως μέμφεται αὐτὸ δι' ἄλλο τι, διότι ἐκλαμβάνει τὸν θεὸν ἀπλῶς ὡς οὐσίαν, οὐχὶ ὡς πνεῦμα, καὶ διότι ἀρνεῖται εἰς τὸν ἄνθρωπον τὴν οὐσίαν⁵ καὶ ἐλευθερίαν⁶.

7. Τὴν καρτεσιακὴν φιλοσοφίαν ἀνέπτυξε, καθὰ εἶδομεν, ὁ Σπινόζας διὰ τῆς ἀρσεως τοῦ δυϊσμοῦ. Παραπλήσιον ἐποίησεν ὁ Μαλεβράγγιος ἀναπτύξας τὴν φιλοσοφίαν ἐκείνην κατὰ τρόπον παρεμφερῆ τῷ Σπινόζα, πλὴν ὅτι προσέδωκεν εἰς τὸ σύστημα αὐτοῦ μορφήν θεολογικὴν καὶ οὕτως ἠδυνήθη νὰ διαφύγῃ τὰς ἐπιθέσεις καὶ τὰς ἐπὶ ἀθεΐα κατηγορίας. Ὁ Νικόλαος Malebranche (1638—1715) ἀσθενικὸς ὢν προωρίζετο εἰς τὸ κληρικὸν στάδιον, πρωίμως δ' ἐντυχὼν τῷ περὶ ἀνθρώπου βιβλίῳ τοῦ Καρτεσίου τοσοῦτον ἐθαύμασε τὸν φιλόσοφον ὥστε ἐπὶ δέκα ἔτη ἠσχολήθη περὶ τὴν σπουδὴν αὐτοῦ καὶ ἐδη-

¹ Αὐτ. 405.

² Ἡ ἠθικὴ τοῦ Σπινόζου ἀπαιτεῖ ἵνα ὁ ἄνθρωπος ῥυθμίξῃ τὴν διάθεσιν καὶ βούλησιν αὐτοῦ κατὰ τὴν μίαν ἀληθῆ οὐσίαν. Ἄλλ' ἡ προσαρμογὴ τοῦ ὑποκειμενικοῦ πνεύματος πρὸς τὸν θεὸν ἀποτελεῖ (ὡς εὐλόγως παρατηρεῖ ὁ Ἑγελος) τὴν καθολικὴν καὶ ὑψίστην ἠθικὴν. (Αὐτ. 405. 409).

³ Θὰ ἠδύνατό τις δικαιότερον νὰ χαρακτηρίσῃ τὸ σύστημα τοῦτο ὡς ἀκοσμίαν μᾶλλον ἢ ὡς ἀθεΐαν.

⁴ Αὐτ. 408.

⁵ Ἐκαστος ἄνθρωπος εἶναι τρόπος, συμβεβηκός. (Αὐτ. 407. 409).

⁶ Δυσφορίαν προκαλεῖ εἰς τὸν Ἑγελον τὸ σπινοζικὸν φιλοσόφημα ὡς παρορῶν ὅτι «ὁ ἄνθρωπος ἔχει συνείδησιν τῆς ἐλευθερίας, τῆς πνευματικότητος, ἧτις εἶναι ἡ ἀρνησις τοῦ σωματικοῦ». Αὐτ. 407 ἐξ. (Ὑποπιτεύομεν ὅτι αἱ μορφαὶ τοῦ μεγάλου Γερμανοῦ φιλοσόφου δὲν εἶναι κατὰ πάντα εὐλογοὶ καὶ ὅτι αἱ γνῶμαι τοῦ Σπινόζου ἀκριβέστερον θεωρούμεναι δὲν ἀφίστανται τῆς ἀληθείας).

μοσίευσε τὰ πορίσματα τῶν μελετῶν ἐν σειρᾷ βιβλίων, ὧν προέχει τὸ «De la recherche de la vérité». Ἐν τούτῳ διαλαμβάνει περὶ τῶν παντοίων πλανῶν καὶ μάλιστα περὶ τῆς ἀρχῆς τῆς γνώσεως· δεικνύει ὅτι τῆς ψυχῆς ἢ οὐσίας εἶναι ἢ νόησις, ὅπως τῆς ὕλης εἶναι ἢ ἔκτασις, τὸ δὲ μεταξὺ τούτων χάσμα γεφυροῦται διὰ τοῦ θεοῦ. Ὁ θεὸς δηλαδή εἶναι ἡ συνάφεια ἡμῶν καὶ τῶν πραγμάτων, ἡ ἐνότης τῶν ὄντων καὶ τῆς νοήσεως· εἶναι ὁ τόπος τῶν πνευμάτων, ὅπως ὁ χῶρος εἶναι ὁ τόπος τῶν σωμάτων. Ἐν τῷ θεῷ ὑπάρχουσι τὰ ὄντα νοερά, πνευματικά, ὅπως καὶ ἡμεῖς εἴμεθα ὡσαύτως νοεροί· ἐποπτεύομεν λοιπὸν τὰ ὄντα ἐν τῷ θεῷ, ὅπως εἶναι ἐν αὐτῷ πνευματικά¹. Ἐπὶ τὸ δημωδέστερον παρίστανται ὑπὸ τοῦ φιλοσόφου ἡ ψυχὴ καὶ τὰ ὄντα ὡς αὐτοτελῆ ἀλλ' ἡ διάκρισις αὐτῶν διαλύεται διὰ τῆς πανταχοῦ παρουσίας τοῦ θεοῦ, ἣτις ἔννοια ἀναπτυσσομένη ὁδηγεῖ εὐθὺ εἰς τὸν σπινοζισμόν².

8. Κατὰ τῆς προϋποθέσεως τῆς ἀπολύτου οὐσίας καὶ τῆς μεθόδου τῶν ὀρισμῶν καὶ ἀξιωμάτων ἐγείρεται ἡ ἀξίωσις τῆς ἀτομικότητος καὶ τῆς αὐτοσυνειδησίας καὶ ἡ ἀπαίτησις ὅπως αἱ ἔννοιαι λαμβάνωνται ὡς ἀποτελέσματα. Οὕτως ἀντιτίθενται κοινῇ κατὰ τοῦ σπινοζισμοῦ δύο φιλόσοφοι, οἵτινες καίπερ ἄλλως πρὸς ἀλλήλους διστάμενοι ὁμως συμφωνοῦσι κατὰ τὴν ἀρχὴν τοῦ μερικοῦ, λέγω τὸν Λώκκιον καὶ τὸν Λεϊβνίτιον³. Ὁ Ἰωάννης Locke γεννηθεὶς τῷ 1632 ἐν Wrigton τῆς Ἀγγλίας ἐσπούδασεν ἐν Ὁξωνίᾳ πλὴν ἄλλων τὴν καρτεσιακὴν φιλοσοφίαν, ὕστερον δὲ διήγαγεν ὡς φίλος καὶ ἰατρὸς καὶ διδάσκαλος ἐν τῷ οἴκῳ τοῦ κόμιστος Shaftesbury, ᾧ καὶ ἠκολούθησε φυγόντι εἰς Ὀλλανδίαν· τῷ 1688 ἐπανῆλθεν εἰς τὴν πατρίδα καὶ τῷ 1704 ἐτελεύτησε καταλιπὼν ἄλλα τε ἔργα καὶ τὸ περίφημον «Δοκίμιον περὶ τοῦ ἀνθρωπίνου νοῦ»⁴.

¹ Ἡ ψυχὴ ἔχει, λέγει, τὴν ἔννοιαν τοῦ ἀπείρου καὶ καθολικοῦ· οὐδὲν ἄλλως γινώσκει ἢ διὰ τῆς ἐννοίας τοῦ ἀπείρου, ἣτις ἀναγκαίως προηγείται τῆς ἐννοίας τῶν καθ' ἕκαστον. Εἶναι δ' ἐκείνη οὐχὶ συγκεχυμένη παράστασις, οὐχὶ σύγχυσις τῶν ἐννοιῶν ἐκάστων οὐδὲ συνένωσις ἐπὶ μέρος πραγμάτων. Ὅταν ἄρα νοῶμέν τι μερικόν, νοοῦμεν πρότερον τὸ γενικόν· τοῦτο εἶναι ἡ βᾶσις ἐκείνου. (Αὐτ. 413).

² Αὐτ. 411—417.

³ Ἀμφότεροι ἔχουσιν ἐν ἀντιθέσει πρὸς τὸν Σπινόζαν τοῦτο τὸ κοινόν, ὅτι ποιοῦσιν ἀρχὴν τὸ μερικόν καὶ καθ' ἕκαστον. Κατὰ τὸν Ἰουδαῖον φιλόσοφον, ὡς καὶ κατὰ τὸν Μαλεβράγγιον, ἀληθὲς εἶναι τὸ καθολικόν, ἡ οὐσία. Ἐκ τοῦ ἐναντίου ὁ Λώκκιος θεωρεῖ ὡς πρῶτον τὸ πεπερασμένον καὶ αἰσθητόν, τὴν πεπερασμένην γνῶσιν καὶ τὴν συνείδησιν, παράγει δ' ἐντεῦθεν τὸ γενικόν. Ὅσαύτως καὶ ὁ Λεϊβνίτιος ποιεῖ ἀρχὴν τὴν μονάδα, τὸ μερικόν καὶ ἀτομικόν. (Αὐτ. 418).

⁴ An Essay concerning human Understanding. 1690.

Ὁ φιλόσοφος οὗτος¹ ἐρμηνεύει τὴν ἔννοιαν ἐκ τοῦ αἰσθητοῦ καὶ παράγει τὸ καθόλου ἐκ τῆς ἐμπειρίας. Ὅπερ ἔχει αὐτῷ σπουδαιότητα εἶναι οὐχὶ τόσον ἢ γνῶσις τοῦ τί εἶναι ἀληθές καὶ καθ' ἑαυτὸ ὄν ὅσον ἢ ἀνεύρεσις τοῦ τρόπου, καθ' ὃν φθάνομεν εἰς τὰς παραστάσεις καὶ ἰδίᾳ εἰς τὰς γενικὰς παραστάσεις, ἢ, ὡς καλεῖ αὐτάς, τὰς *ιδέας*. Παρατηρεῖ λοιπὸν ὅτι ἀρχόμεθα οἱ ἄνθρωποι ἀπὸ τῆς ἐμπειρίας, ἀπὸ τῶν αἰσθημάτων, καὶ κατὰ μικρὸν ἐρχόμεθα εἰς τὰς γενικὰς παραστάσεις, ὧν ἡ ρίζα εὔρηται ἐν τῇ αἰσθήσει. Οὐδεμία «ιδέα», οὔτε θεωρητικὴ οὔτε πρακτικὴ, ὑπάρχει σύμφυτος ἀλλὰ πᾶσαι προσγίνονται κατὰ μικρὸν εἰς τὴν συνείδησιν, ἣτις εἶναι τὸ κατ' ἀρχὰς ὡς χάρτης ἄγραφος (*tabula rasa*)². Προσγίνονται δὲ διὰ τῆς ἐμπειρίας, τῆς τε ἐξωτερικῆς καὶ τῆς ἐσωτερικῆς, ἤτοι διὰ τῆς αἰσθήσεως καὶ τῆς αὐτοσυνειδησίας· ἐξ ἐκείνης μὲν προέρχονται αἱ ἔννοιαι τοῦ τόπου, τῆς στερεότητος, τῆς μορφῆς, τῆς κινήσεως, τῆς ἠρεμίας καὶ ὅσαι τοιαῦται, ἐκ ταύτης δὲ ἡ νόησις, ἡ βούλησις καὶ ἄλλαι, ἐξ ἀμφοτέρων δὲ πάλιν αἱ γενικαὶ ἔννοιαι τῆς ὑπάρξεως, τῆς δυνάμεως, τῆς ἐνότητος. Τοιουτοτρόπως ἀρχὴν ποιούμεθα ἐκ τῆς ἐμπειρίας καὶ ἐκ ταύτης σχηματίζομεν δι' ἀφαιρέσεως γενικὰς παραστάσεις τῶν ἀντικειμένων καὶ τῶν ποιοτήτων αὐτῶν. Αἱ δὲ ποιότητες διακρίνονται εἰς πρωτευούσας καὶ εἰς δευτερευούσας, ἐξ ὧν ἐκεῖναι μὲν (ἔκτασις, στερεότης, σχῆμα, κίνησις, ἠρεμία) ἀνήκουσιν εἰς τὰ πράγματα καθ' ἑαυτὰ αὐταὶ δὲ (χρώματα, ἤχοι, ὄσμαί, γεῦσις) εἰς τὴν φύσιν τῶν αἰσθητηρίων³. Αἱ κατὰ τὸν εἰρημένον τρόπον σχηματιζόμεναι γενικαὶ παραστάσεις ἢ ἔννοιαι εἶναι *ἀπλαῖ*, καθ' ὃν σχηματισμὸν ὁ νοῦς ἔχει παθητικῶς. Ἐκ τοῦ ἐναντίου διακρίεται ὁ νοῦς ἐνεργητικῶς, ὅταν παραβάλλων καὶ διακρίνων, συνάπτων καὶ χωρίζων ἢ ἀφαιρῶν σχηματίζῃ ἐκ τῶν ἀπλῶν καὶ συγκεκριμένων *συνθέτους* ἢ ἀφρημένους ἔννοιᾶς. Αἱ σύνθετοι δ' ἔννοιαι εἶναι τὸ μὲν (καθαροὶ ἢ μεικτοὶ) *τρόποι* τὸ δὲ *οὐσίαι* τὸ δὲ *ἀναφοραί*. Ὅταν δηλαδὴ παρατηρῶμεν ἀπλᾶς ἔννοιᾶς (κυανοῦν, βαρὺ, κ.τ.τ.) παρ' ἀλλήλας, ὑποβάλλομεν εἰς αὐτὰς βάσιν τινὰ ὡς φορέα αὐτοτελῆ καὶ ὀνομάζομεν *οὐσίαν*· τοιαῦται οὐσίαι εἶναι τὰ σώματα, τὰ πνεύματα, ὁ θεός⁴.

¹ Αὐτ. 417—440.

² Ἐὰν ὑπῆρχον ἔμφυτοι ἔννοιαι, ὡς τινες ἰσχυρίζονται προβάλλοντες τὴν ἔννοιαν τοῦ θεοῦ, τὰ λογικὰ ἀξιώματα, τὰς ἠθικὰς ἀρχὰς καὶ ὅσα ἄλλα, ἔπρεπε νὰ ἦσαν κοινὰ καὶ συνειδητὰ εἰς πάντας τοὺς ἀνθρώπους· ὅπερ δὲν συμβαίνει. (Αὐτ. 426 ἐξ.).

³ Αὐτ. 430.

⁴ Αὐτ. 432 ἐξ.

Οὕτως ὁ Λώκκιος ἐν ἀντιθέσει πρὸς τὸν Σπινόζαν, ὅστις ἐξ ὑπαρχῆς ὀρίζει τὰς ἐννοίας, σπουδάζει νὰ παραγάγῃ αὐτὰς ἐκ τῆς ἐμπειρίας. Ἄλλ' ὁ τρόπος τῆς παραγωγῆς εἶναι τυπικὸς καὶ ἄστοχος, ἀποτελῶν κενὴν ταυτολογίαν. Ἡ ἐννοια, φέρ' εἰπεῖν, τοῦ χώρου σχηματίζεται ἐκ τῆς παρατηρήσεως τῆς ἀποστάσεως τῶν σωμάτων· ἡ παρατήρησις τῶν ἀποστάσεων πορίζει παραστάσεις τοῦ χώρου. Πλὴν ὅμως ἡ ἀπόστασις αὐτὴ εἶναι ἤδη χωρικότης, κατ' ἀκολουθίαν ὁ νοῦς σχηματίζει τὴν ἐννοίαν τοῦ χώρου ἐκ τοῦ χώρου. Παραπλήσια δὲ ἰσχύουσι καὶ περὶ τοῦ χρόνου. Λαμβάνομεν τὴν ἐννοίαν τοῦ χρόνου διὰ τῆς ἀδιαλείπτου διαδοχῆς τῶν παραστάσεων· τουτέστιν ἐκ τοῦ ὠρισμένου χρόνου λαμβάνομεν τὸν γενικὸν χρόνον¹. Δύναται δὲ τις εἰπεῖν, παρατηρεῖ ὁ Ἔγκελος, ὅτι δὲν ὑπάρχει πρᾶγμα ἐπιπολαιότερον τῆς τοιαύτης παραγωγῆς τῶν ἰδεῶν².

Ἡ περὶ ἧς ὁ λόγος φιλοσοφία, ἥτις ἔνεκα τῆς ἀσυνήθους ἐναργείας καὶ σαφηνείας ἔτυχε γενικῆς ἀποδοχῆς καὶ μάλιστα ἐν Γαλλίᾳ, χαρακτηρίζεται κατὰ τινὰ παράδοξον ἔκφρασιν ὡς «μεταφυσικὴ ἐμπειριοκρατία», διότι παραδέχεται γενικὰς ἐννοίας καὶ πειροᾶται νὰ ἐρμηνεύσῃ αὐτὰς ἐκ τῆς ἐμπειρίας³. Τὸ λεγόμενον εἶδος ἢ γένος εἶναι προῖόν τοῦ νοῦ ἡμῶν καὶ ἀναφέρεται εἰς ὁμοιότητα τῶν ἀντικειμένων⁴. Τὸ καθολικὸν ὡς τοιοῦτον εἶναι κατὰ ταῦτα γέννημα τοῦ ἡμετέρου πνεύματος· δὲν εἶναι ἀντικειμενικὸν ἀλλ' ἀναφέρεται εἰς ἀντικείμενα. Τὰ γένη λοιπὸν δὲν εἶναι πραγματικὰ ὄντα ἀλλὰ ψιλὰ ὀνόματα⁵.

9. Αἱ περὶ ἀγωγῆς καὶ ἐλευθερίας θρησκευτικῆς καὶ περὶ δικαίου φυσικοῦ ἢ πολιτικοῦ θεωρίαι τοῦ Λωκκίου δὲν παρέχουσι διαφέρον ἀλλὰ στοχάζονται τῆς γενικῆς μορφώσεως⁶. Καὶ παρέρχεται μὲν οὕτως ὁ Ἔγκελος τὴν περὶ δικαίου θεωρίαν τοῦ φιλοσόφου ἀλλὰ παραδόξως ποιεῖται ἐνταῦθα λόγον περὶ παρεμφεροῦς θεωρίας τοῦ Γροτίου καὶ τοῦ Hobbes. Ὁ *Οὕγων Γρότιος* (1583—1645) συνέγραψε «*De jure belli et pacis*» (1625), ἐν ᾧ ἔργῳ καταβάλλονται ἔλλογοι βάσεις τοῦ διε-

¹ Ἐνθ. ἄνωτ.

² Αὐτ. 423. 433 ἐξ.

³ Αὐτ. 423. 434. 437 ἐξ.

⁴ Ἐκ τῆς προκειμένης φιλοσοφίας ἐκτιμᾷ ὁ Ἔγκελος τὴν ἐρώτησιν, πόθεν αἱ ἐννοιαί, καὶ τὴν ἀνάλυσιν τῆς ἐμπειρίας, ἐξ ἧς προῆλθον αἱ νεώτεραι ἐπιστήμαι. (Αὐτ. 439).

⁵ Τὴν ἐκδοχὴν ταύτην καὶ τὴν αἰτιολογίαν αὐτῆς ἀποκρούει, ὡς εἰκός, ἐντόνως ὁ Ἔγκελος. (Αὐτ. 435 ἐξ. 437).

⁶ Αὐτ. 436.

θνοῦς δικαίου¹. Ὁ δὲ Ἄγγλος Θωμᾶς Hobbes (1588—1679)² σύγχρονος τοῦ Κρόμβελ, ἔλαβεν ἀφορμὴν ἐκ τῆς ἐν τῇ πατρίδι αὐτοῦ ἐπαναστάσεως νὰ ἐξετάσῃ τὰς ἀρχὰς τῆς πολιτείας καὶ τοῦ δικαίου. Συνέγραψεν ἄλλα τε πολλὰ καὶ «Στοιχεῖα τῆς φιλοσοφίας», ὧν τὸ μὲν πρῶτον μέρος ἐπιγράφεται «De corpore» τὸ δὲ δεύτερον «De homine» τὸ δὲ τρίτον «De cive». Ἐν τῷ προλόγῳ τοῦ τελευταίου παρατηρεῖ ὅτι ἐπιζητεῖ νὰ θεμελιώσῃ τὴν πολιτικὴν φιλοσοφίαν, ὅπως ἐθεμελίωσαν ὁ μὲν Κопέρνικος καὶ ὁ Γαλιλαῖος καὶ ὁ Κέπλερος τὴν ἀστρονομίαν καὶ τὴν φυσικὴν, ὁ δὲ Harvey τὴν φυσιολογίαν τοῦ ἀνθρώπου. Ἐπιχειρῶν νὰ στηρίξῃ τὴν φύσιν καὶ τὴν ὁργάνωσιν τῆς πολιτείας ἐπὶ τῆς ἀνθρωπίνης καθόλου φύσεως δεικνύει α) ὅτι ἡ φυσικὴ κατάστασις εἶναι ἡ ὁρμὴ πρὸς ἐπικράτησιν, ἡ δὲ ἀρχὴ τῆς πολιτείας ἔγκειται ἐν τῷ ἀμοιβαίῳ φόβῳ πάντων καὶ τῇ ἐφέσει τῆς ἀσφαλείας· β) ὅτι οἱ ἄνθρωποι παρὰ τὴν διαφορὰν τῆς ἰσχύος ἔχουσι φυσικὴν ἰσότητά στήριζομένην οὐχί, ὡς νομίζεται ἐν τοῖς νεωτέροις χρόνοις, ἐπὶ τῆς ἐλευθερίας τοῦ πνεύματος, τῆς ὁμοίας ἀξίας καὶ τῶν τοιούτων, ἀλλ' ἐπὶ τῆς αὐτῆς ἀδυναμίας τῶν ἀνθρώπων· ἕκαστος ἔναντι τῶν ἄλλων εἶναι ἀδύνατος· γ) ὅτι ἐν τῇ φυσικῇ καταστάσει ἕκαστος ἀσκεῖ βίαν πρὸς τοὺς ἄλλους καὶ φοβεῖται αὐτούς· δ) ὅτι κατ' ἀκολουθίαν ἐν ταύτῃ κρατεῖ δυσπιστία πάντων πρὸς πάντας, ἀγὼν πάντων πρὸς πάντας (*bellum omnium in omnes*) καὶ ὁρμὴ πρὸς ἐπικράτησιν· ἐκ τοιαύτης καταστάσεως ὀφείλει ὁ ἄνθρωπος νὰ ἐξέλθῃ (*e tali statu exeundum*)· ε) ὅτι αἱ ἐπὶ μέρος φυσικαὶ βουλήσεις πρέπει νὰ ὑποταχθῶσιν εἰς τὴν γενικὴν βούλησιν, εἰς τοὺς νόμους τοῦ λόγου· γενικὴ δὲ βούλησις εἶναι ἡ βούλησις τοῦ ἐνός, τοῦ ἀπολύτου ἄρχοντος, τοῦ μονάρχου, εἰς οὗ τὴν θεῖαν ἀνθεντίαν ὀφείλουσιν οἱ ὑπήκοοι τυφλὴν ὑπακοήν³.

¹ Τῷ Γροτίῳ ἠκολούθησεν ὁ Σαμουήλ L u f e n d o r f (1632—1694) εἰσαγαγὼν τῷ 1661, καθηγητὴς ἐν Ἀϊδελβέργῃ, τὸ διεθνὲς δίκαιον ὡς ἀκαδημεικὴν σπουδὴν· συνέγραψεν ἔργον «De jure naturae et gentium», libr. VIII, 1672, ἔτι δὲ σύνοψιν «De officio hominis», 1673, καὶ «Elementa jurisprudentiae universalis». Βάσις τῆς πολιτείας εἶναι, λέγει, ἡ ὁρμὴ πρὸς κοινωνικότητα, ἄκρος δὲ σκοπὸς ἡ εἰρήνη καὶ ἀσφάλεια τῆς κοινωνικῆς ζωῆς διὰ μετατροπῆς τῶν καθηκόντων τῆς συνειδήσεως εἰς καθήκοντα ἐξωτερικοῦ ἀναγκασμοῦ. (Αὐτ. 439 ἐξ. 445).

² Αὐτ. 440—445.

³ Οὕτως ἡ βούλησις τοῦ ἄρχοντος εἶναι ὁ ἀπόλυτος νόμος, ὡς δεικνύει τὸ παράδειγμα τῆς Π. Διαθήκης (Σαοὺλ καὶ Δαυὶδ)· οἱ ἄρχοντες ἴστανται ὑπὲρ πάντας τοὺς νόμους. Ἀλλὰ πρὸς ταῦτα παρατηρεῖ ὁ Ἐγγελοῦ ὅτι ἡ νόμιμος κατάστασις εἶναι διάφορος τῆς αὐθαιρεσίας ἐνός ἀπολύτου νόμου· ἡ γενικὴ

· Πρὸς τὴν τότε κρατοῦσαν μηχανικὴν περὶ κόσμου θεωρίαν ἐπειράθη νὰ ἀντιτάξῃ ὁ E u d w o r t h πλατωνίζον νοησιοκρατικὸν σύστημα, ἐν ᾧ ὅμως αἱ πλατωνικαὶ ἰδέαι (ἤκιστα ὀρθῶς νοούμεναι) συμφύρονται πρὸς τὰς χριστιανικὰς περὶ θεοῦ καὶ ἀγγέλων ἐννοίας¹. Εἰς εὐδοκίμησιν δὲ καὶ διάδοσιν τῆς φιλοσοφίας τοῦ Λωκκίου συνετέλεσε πλεῖστον ὁ περιώνυμος μαθηματικὸς καὶ φυσικὸς Ἰσαὰκ Νεύτων (1642—1727). Εἶναι ἄξιον σημειώσεως ὅτι ὁ Ἐγγελος παραλείπει μὲν νὰ παραστήσῃ τὰς θεμελιώδεις διδασκαλίας τοῦ ὑπερόχου ἀνδρὸς ὑποτιμᾷ δὲ αὐτὸν καὶ κακίζει ὡς περιφρονήσαντα τὴν μεταφυσικὴν καὶ ἔχοντα σύμβολον τὸ «Φυσική, φυλάττου τὴν Μεταφυσικὴν». Ἀλλὰ τοῦτο σημαίνει, λέγει, τὸ αὐτὸ καὶ τὸ «Ἐπιστήμη, φυλάττου τὴν νόησιν»· ἐπιλέγει δὲ ὅτι αἱ φυσικαὶ ἐπιστῆμαι ἀνευδότης παραλείπουσι τὴν διερεΐνησιν τῶν οἰκειῶν ἐννοιῶν. Οὕτω καὶ ὁ Νεύτων ἐνόμιζεν ὅτι εἶχε νὰ ἀσχολῆται περὶ φυσικὰ πράγματα καὶ οὐχὶ περὶ ἐννοίας, μετεχειρίζετο τὰς ἐννοίας ὡς αἰσθητὰ ὄντα· ὅπως τὸ ἐναντίον ἐποίει ὁ Böhme, ὅστις τὰ αἰσθητὰ ἐλάμβανεν ὡς ἐννοίας².

10. Ἀντίθετος πρὸς τὴν ἐμπειρίαν τοῦ Λωκκίου καὶ τοῦ Νεύτωνος, οὐχ ἦττον δὲ πάλιν ἀντίθετος πρὸς τὴν θεωρίαν τοῦ Σπινόζου τὴν περὶ μιᾶς καὶ καθολικῆς οὐσίας, φαίνεται ὁ ἐπιφανὴς Γερμανὸς φιλόσοφος Λεϊβνίτιος. Ὁ Γοδεφρεΐδος Γουλιέλμος Leibniz ἐγεννήθη τῷ 1646 ἐν Λιψία, ἐνθα ἐσπούδασε φιλοσοφίαν καὶ νομικὴν ὕστερον δ' ἐν Ἰένῃ μαθηματικά³. Ἐν Λιψία ἀνηγορεύθη διδάκτωρ τῆς φιλοσοφίας διὰ τῆς πραγματείας «De principio individui», ὕστερον δ' ἐν Altdorf διδάκτωρ τοῦ δικαίου. Τῷ 1762 ἦλθεν εἰς Παρισίους, εἰσήχθη διὰ τοῦ μεγάλου μαθηματικοῦ Huygens εἰς τὰ ἀνώτερα μαθηματικά καὶ κατώρθωσε βραδύτερον (τῷ 1677) νὰ ἐφεύρῃ τὸν διαφορικὸν λογισμόν. Μετὰ τέσσαρα δ' ἔτη μετέβη εἰς Λονδῖνον, ὅπου ἐγνώρισε τὸν Νεύτωνα καὶ ἄλλους λογίους. Ἐπανελθὼν εἰς τὴν πατρίδα ἐγένετο βιβλιοθηκᾶριος ἐν Ἀννοβέρῳ, ὅπου ἐπεχείρει ἀποδημίας εἰς πολλοὺς τόπους χάριν μελετῶν. Διατρίβων δ' ἐν Βερολίῳ καὶ ἐπωφελούμενος ἐκ τῆς οἰκειότητος πρὸς τὴν βασίλισσαν Σοφίαν Charlotte εἰσηγήσατο τὴν ἴδρυσιν Ἀκαδημείας τῶν ἐπιστημῶν, ἧς καὶ ἐγένετο

βούλησις δὲν εἶναι δεσποτικὴ ἀλλ' ἔλλογος ἐκδηλουμένη διὰ νόμων καὶ καθοριζομένη δι' ἀκολουθῶν διατάξεων. (Αὐτ. 442. 444).

¹ Ὁ Eudworth ἔγραψεν ἀξιόλογον ἔργον: The true intellectual System of the Universe.

² Αὐτ. 446—449.

³ Αὐτ. 449—473.